

Ristisõja kommunikatsioon: Liivimaa misjon ja tsistertslaste võrgustik 13. sajandi esimesel poolel

II

Marek Tamm

Liivimaa misjon tsistertslaste jutustavates allikates

Tsistertslaste suhtlemisvõrgustik oli enne-koike suulise iseloomuga, ent siiski leidis märkimisväärne osa sellest suulisest teabest kirjalikku fikseerimist. Kui ordu alguskümnenditel ei pööratud enda tegevuse jäädvustamisele kuigi suurt tähelepanu, siis 12. sajandi lõpul, nagu James France on tabavalt täheldanud, näis kogu tsistertslaste ordu olevat „haaranud teatav kognitiivne eba-kindlus”, mis vallandas kloostrites intensiivse kirjutamistegevuse.¹ Tulemuseks oli kõiksugu tekstide hulga kiire kasv, mis peamiselt pandi kirja kahes žanris: imelood ja ajalood.

Esimesed imelugude kogumikud valmisid

ordus 1170. aastatel ja nelikümmend aastat hiljem oli neid kogunenud juba vähemalt kümnekond.² Kui kõige varasemad teosed, nagu Clairvaux' Johannese ja tema kaasmunkade koostatud *Collectaneum exemplorum ac visionum Clarevallense* (1171–1179)³ või Clairvaux' Herbert'i *Liber miraculorum* (1178–1182)⁴, olid selge ülesehituseta juturaamatud ordusiseseks kasutuseks, siis 13. sajandi alguses valminud kogumikud, nagu Himmerodi kloostri *Liber miraculorum* (1213–1228)⁵ või Heisterbachi Caesariuse *Dialogus miraculorum* (1219–1223), kujutasid endast juba selge struktuuriga mahukaid teoseid, mille üks esmaseid eesmärke oli pakkuda jutlustajatele õpetlikke lugusid – *exemplum*'e.⁶

¹ J. France. Cistercian Foundation Narratives in Scandinavia in their Wider Context. – Cîteaux. Commentarii cisterciensi, kd. 43 (1992), lk. 135.

² Ülevaatlilikult tsistertslaste imekirjandusest vt. A. Liebers. Rigor Ordinis – Gratia Amoris. – Cîteaux. Commentarii Cisterciensi, kd. 43 (1992), lk. 161–220, kd. 44 (1993), lk. 36–151; B. P. McGuire. Les mentalités des Cisterciens dans les recueils d'*exempla* du XIIe siècle. – Les *Exempla* médiévaux: nouvelles perspectives, toim. J. Berlioz, M. A. Polo de Beaulieu. Paris, 1998, lk. 107–145; B. P. McGuire. Cistercian Storytelling – A Living Tradition: Surprises in the World of Research. – Cistercian Studies Quarterly, kd. 39, nr. 3 (2004), lk. 281–309.

³ Vt. *Collectaneum exemplorum ac visionum Clarevallense e codice Trecensi 946*, ed. O. Legendre. Turnhout, 2005.

⁴ Vt. G. K. Gufler. Herbert von Clairvaux und sein *Liber miraculorum*. Die Kurzversion eines anonymen bayerischen Redaktors. Untersuchung, Edition und Kommentar. Bern, 2005.

⁵ Kogumik on säilinud vaid ühes käsikirjas, mis esitab tõenäoliselt ainult osa esialgsest teosest ja on tänini editeerimata. Vt. B. Griesser, Ein Himmeroder *Liber Miraculorum* und seine Beziehungen zu Caesarius von Heisterbach. – Archiv für Mittelrheinische Kirchengeschichte, kd. 4 (1952), lk. 257–274.

⁶ Parim üldine sissejuhatus eksemplkirjandusse on endiselt: C. Bremond, J. Le Goff, J.-C. Schmitt. L'«*Exemplum*». Turnhout, 1982. Kuid vt. ka J.-Th. Welter. *Lexemplum* dans la littérature religieuse et didactique du Moyen Age. Paris, 1927, eriti lk. 110–122 (tsistertslaste eksemplkirjandusest). Põhjalik bibliograafia eksemplkirjandusest on saadaval veebis: <http://gahom.ehess.fr/bibliex/Bibliex.php>.

Heisterbachi Caesarius noviitside õpetajana (initsiaali C sees). *Dialogus miraculorum*'i käsikiri, u. 1350. Universitätsbibliothek Dortmund.

Paralleelselt imelugude kogumisega pühendusid tsistertslased järjest suurema huviga ajaloo talletamisele.⁷ Laias laastus võib nende ajaloohuvi jagada kaheks: ühelt poolt kirjutati mitmeid tunnistusi ristisõdadest, teisalt aga koostati ridamisi maailma ajalugusid. Mõlemal puhul ei unustatud aga esitamast olulisi sündmusi ordu enda ajaloost. Mõjukamate ja mahukamate kroonikate seas tuleb ennekõike nimetada: Freisingi Otto (surn. 1158) *Chronica sive Historia de duabus civitatibus* ja *Gesta Friderici imperatoris*, Coggeshalli Ralph'i (surn. 1277) *Chronicon Anglicanum*, Pairise Güntheri (surn. 1220) *Historia Constantinopolitana*, Froidmont'i

Hélinand'i (surn. 1237[?]) *Chronicon*, ja viimaks Trois-Fontaines'i Aubri mahukas *Chronicon*. Väärib rõhutamist, et nii nagu imelugude kirjutamine, oli ka tsistertslaste ajalookirjutus tihedalt seotud jutlustamisega: suur osa valminud ajalugudest pidas silmas jutlustajate vajadusi, nii ajaloolise teabe kui ka õpetlike lugude osas.⁸

Teateid Liivimaa misjonist leiame mõlema mainitud žanri seast: kui Heisterbachi Caesarius valas oma kogutud teabe imelugude vormi, siis Trois-Fontaines'i Aubri põimis teated Liivimaalt teiste suurte ajalooliste sündmuste sekka. Kuid enne Caesariuse ja Aubri talletatud teabe allikate ja sisu juurde pöör-

⁷ Vt. E. Freeman. *Narratives of a New Order. Cistercian Historical Writing in England, 1150–1220*. Turnhout, 2002, lk. 127–129, 171–173 *et passim*.

⁸ Vt. nt. E. L. Saak. *The Limits of Knowledge: Hélinand de Froidmont's Chronicon*. – Pre-Modern Encyclopaedic Texts. Proceedings of the Second COMERS Congress, Groningen, 1–4 July 1996, toim. Peter Binkley. Leiden, 1997, lk. 289–302.

dumist, tuleks visandada ülevaade mõlema autori elust ja loomingust.

Caesarius sündis 1180. aasta paiku Kölnis, sealsamas toomkoolis omandas ta oma esimese hariduse.⁹ 1198. aastal Caesarius pöördus ja astus järgmise aasta alguses Heisterbachi tsistertslaste kloostrisse. Üsna pea pärast novitsiaadi läbimist sai Caesariusest endast noviitside õpetaja. Hilisemad allikad on väitnud, et u. 1227 valiti Caesarius Heisterbachi kloostripriioriks, ent tõenäolisemalt püsis ta elu lõpuni (u. 1240) siiski õpetaja ametis ja pühendus kirjutamisele.¹⁰ Caesariuse loomingu mõistmisel on väga oluline silmas pidada tema laia suhtlusringkonda ja sagedast reisimist, mida võimaldas talle noviitside õpetaja amet. Caesariuse reisidest on teada mitmed tema külaskäigud Heisterbachi emakloostrisse Himmerodi, mille abt Hermann oli üks tema lähedasemaid sõpru ja olulisimaid infoallikaid. Sageli saatis Caesarius abte tütarkloostrite visitatsioonireisidel mitmetes lähipiirkondades. Kuid ennekõike oli Caesarius varmas koguma teavet teiselt reisijatelt, kellega ta puutus kokku oma kodukloostri või reisiteedel. Brian Patrick McGuire on *Dialogus miraculorum*'i põhjal tuvastanud üle viiekümne Caesariuse suulise

allika, ent väga tõenäoliselt on see vaid väike osa tema kontaktidest.¹¹ McGuire tõdeb, et „Caesarius oli aldis kuulama igauht, kellel oli pakkuda hea lugu”, lisades: „Võttes arvesse tsistertslaste ordu rahvusvahelist struktuuri, siis ei olekski see saanud teisiti olla. Ent kummatigi on tähelepanuväärne, kui hästi see struktuur toimib, et teha kõik need lood Caesariusele kättesaadavaks.”¹²

Caesarius jättis endast maha rikkaliku kirjapärandi, mis tema enda koostatud loetelu põhjal koosnes kokku 36 nimetusest. Laias laastus võib tema loominguga jagada kaheks: ühelt poolt teoloogilise, teisalt ajaloolise sisuga tekstid, kuigi see jaotus on mõistagi väga tinglik. Esimesse rühma kuuluvad peamiselt Caesariuse jutlused, tunnipalved ja mõned teoloogilised traktaadid ketserite vastu, teise aga imede kogumikud ja hagiograafilised tekstid.¹³

Caesariuse ülekaalukalt populaarseim teos on aastatel 1219–1223 kirjutatud „Imede dialoog” (*Dialogus miraculorum*). Raamatust on säilinud üle saja keskaegse käsikirja, lisaks arvukalt varatrükiseid ja tõlked rahvakeeltesse.¹⁴ „Imede dialoog” jaguneb kaheteistkümneks raamatuks ja on esitatud dialoogina munga ja noviitsi vahel, mis kätkeb kokku 746

⁹ Caesariuse elu ja looming on pärinud paljude uurijate tähelepanu, olulisemate seast tuleks nimetada ennekõike Fritz Wagneri töid, vt. F. Wagner. Studien zu Caesarius von Heisterbach. – *Analecta cisterciensia*, nr. 20 (1973), lk. 79–95; F. Wagner. Der rheinische Zisterzienser und Predigtschriftsteller Caesarius von Heisterbach. – *Cistercienser Chronik*, kd. 101 (1994), lk. 93–111; F. Wagner. Caesarius von Heisterbach: Mittelalterliches Leben in Rheinland. – *Cistercienser Chronik*, kd. 103 (1996), lk. 55–63. Kuid vt. ka A. E. Schönbach. Studien zur Erzählungsliteratur des Mittelalters: Über Caesarius von Heisterbach I. – *Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse*, nr. 144 (1902), lk. 1–92; A. E. Schönbach. Über Caesarius von Heisterbach II. – *Sealsamas*, nr. 159. (1908), lk. 1–51; III, nr. 163 (1909), lk. 1–89; H. Herles. Von Geheimnissen und Wundern des Caesarius von Heisterbach. Bonn, 1990, lk. 1–69; L. Tewes. Der Dialogus Miraculorum des Caesarius von Heisterbach. Beobachtungen zum Gliederungs- und Werkcharakter. – *Archiv für Kulturgeschichte*, kd. 79, nr. 1 (1997), lk. 13–30.

¹⁰ Vt. B. P. McGuire. Friends and Tales in the Cloister. Oral Sources in Caesarius of Heisterbach *Dialogus Miraculorum*. – *Analecta cisterciensia*, kd. 36 (1980), kordstrükk tema rmt-s: Friendship and Faith: Cistercian Men, Women, and their Stories, 1100–1250. Aldershot, 2002, ptk. II, lk. 173, viide 13.

¹¹ Samas, lk. 213. McGuire'i uurimus on hindamatu väärtusega Caesariuse suhtlemisvõrgustiku rekonstrueerimisel; kahjuks ei peatu ta Caesariuse Liivimaa kontaktidel.

¹² B. P. McGuire. Friends and Tales in the Cloister, lk. 227.

¹³ Caesariuse jutlused ja hagiograafilised tekstid on ilmunud väljaandes: Die Wundergeschichten des Caesarius von Heisterbach, ed. A. Hilka, 2. kd. Bonn, 1933–1937.

¹⁴ Käsikirjade suur hulk seletab, miks puudub tänapäevani *Dialogus miraculorum*'i kriitiline editsioon. Senini parim väljaanne, mida on siinseski artiklis kasutatud, on: Caesarii Heisterbacensis [...] *Dialogus miraculorum*, ed. J. Strange, 2 kd. Köln, 1851. Ka hiljutine *Dialogus*'e saksakeelne kommenteeritud tõlge tugineb ladina-keelse teksti osas Strange editsioonile, vt. Caesarius von Heisterbach. *Dialogus Miraculorum – Dialog über die Wunder*, tlk. ja komm. N. Nösges, H. Schneider. 5. kd. Turnhout, 2009.

lugu. Ajaliselt hõlmab „Imede dialoog” sündmusi ajavahemikus 1190–1123, ruumiliselt suuremat osa kristlikust Euroopast, rõhuga Saksa kultuurialal. Peatselt pärast *Dialogus*’e valmimist asus Caesarius uue imedekogumiku kallale, ent jättis selle tõenäoliselt ise pooleli. Planeeritud „Kaheksast imederaamatust” (*Libri VIII miraculorum*) on säilinud vaid kaks esimest, mis on pühendatud vastavalt armulaua ja Neitsi Maarja imedele, lisaks osa kolmandast raamatust ja veel mõned üksikud fragmendid.¹⁵ Aastatel 1225–1227 kirjutatud teos ei ole enam esitatud dialoogi vormis, vaid tavalise imelugude kogumikuna.

Erinevalt Caesariusest ei pärvinud Aubri looming tema kaasaegsete poolt suuremat tunnustust. Seetõttu on ka biograafilisi andmeid tema elust teada väga vähe, neistki on enamik vaid oletuslikud.¹⁶ Üldiselt ollakse üksmeelel, et Aubri sündis 1170. aasta paiku, ent tema sünnikoha osas lähevad arvamused lahku: traditsiooniliselt on peetud tema kodumaaks Prantsusmaad, ent hiljuti on Mireille Chazan pidanud tõenäolisemaks, et Aubri oli pärit Saksa keisririigi aladelt Liège’i kandist.¹⁷ See seletaks tema kroonika tavatult suurt tähelepanu Saksa keisririigi valdustes toimuva vastu. Tõenäoliselt 13. sajandi alguses pöördus Aubri

mungaks ja liitus Trois-Fontaines’i tsistertslaste kloostriiga Champagne’is Châlons-sur-Marne’i diötseesis. Trois-Fontaines oli Clairvaux’ esimene tütarklooster, mis asutati 1118. aastal. Aubri päevil tegi klooster läbi kiire arengu, muutus jõukaks ja mõjukaks, asutades mitmeid tütarkloostreid, sealhulgas kaks kloostrit Ungaris.¹⁸ Aubri jäi teadaolevalt kogu oma eluks Trois-Fontaines’i mungaks, surses seal-samas millalgi pärast 1252. aastat.

Aubri elutööks oli mahuka maailma ajaloo kirjutamine aegade algusest autori kaasajani, mis ei saanud tal siiski päris valmis. 1227. aastal alustatud kroonika sündmustik katkeb ootamatult 1241. aasta oktoobris. Mitmed lõigud kroonika varasemates osadeski viitavad, et autor lootis neid hiljem täiendada. Säilinud käsikirjad osutavad, et kroonikat ongi 1251.–1252. aastal mõnevõrra täiendatud, tõenäoliselt on seda teinud autor ise. Aubri haare on aga tööpoolest universaalse kroonika vääriiline, hõlmates kogu kristlaskonda Hispaaniast Põhjaamaadeni, Inglismaast Venemaani ja Iirimast Liivimaani.¹⁹ Autor pöörab palju tähelepanu oma kaasaegsetele ristsõdadele, pühendades mitmeid sissekandeid Neljandale ja Viiesandale ristsõjale, nagu ka Albilaste ristsõjale.²⁰ Kroonika on üles ehitatud rangelt annalistlikus

¹⁵ Need materjalid on publitseeritud: Die beiden ersten Bücher der *Libri VIII miraculorum* des Caesarius von Heisterbach, ed. A. Hilka. – Die Wundergeschichten des Caesarius von Heisterbach, kd. 3, lk. 1–222.

¹⁶ Aubri de Trois-Fontaines on teenimatult jäänud uurijate suurema tähelepanuta, kõige väärtuslikumaks tuleb lugeda Mireille Chazani töid, vt. M. Schmidt-Chazan. Aubri de Trois-Fontaines, un historien entre la France et l’Empire. – *Annales de l’Est*, kd. 36 (1985), lk. 163–192; M. Chazan. Usage de la compilation dans les chroniques de Robert d’Auxerre, Aubri de Trois-Fontaines et Jean de Saint-Victor. – *Journal des savants*, 1999, lk. 261–294; M. Chazan. L’Empire et l’histoire universelle. De Sigebert de Gembloux à Jean de Saint-Victor (XIIe–XIVe siècle). Paris, 1999, eriti lk. 360–369. Endiselt kasulik on Paul Scheffer-Boichorsti sissejuhatus tema enda editsioonile Aubri kroonikast, vt. Albrici monachi Trium Fontium Chronica, a monacho Novi Monasterii Hoiensis interpolata, ed. P. Scheffer-Boichorst, MGH SS, kd. 23. Hannover, 1874, lk. 631–673. Vt. ka G. Tyl-Labory. Aubri de Trois-Fontaines. – *Dictionnaire des lettres françaises*. Le Moyen Age. Paris, 1992, lk. 110–111; A. B. Nitert. Matière de France and the World Chronicle of Aubri de Trois Fontaines. – *Aspects de l’épopée romane*. Mentalités, ideologies, intertextualités, toim. H. van Dijk, W. Noomen. Groningen, 1995, lk. 409–418.

¹⁷ M. Schmidt-Chazan. Aubri de Trois-Fontaines, un historien entre la France et l’Empire, lk. 189–191.

¹⁸ Trois-Fontaines’i kloostri ajaloo kohta vt. A. Dimier. Trois-Fontaines, abbaye cistercienne. – *Mémoires de la société d’agriculture, commerce, sciences et arts du département de la Marne*, kd. 80 (1965), lk. 38–51.

¹⁹ Keskaja maailmakroonikate kohta üldiselt vt. K. H. Krüger. Die Universalchroniken. Turnhout, 1976. M. Chazan juhib tähelepanu sellele, et 12. sajandi lõpust 14. sajandi alguseni iseloomustas Prantsusmaad suur universaalkroonikate laine, kuhu kuulub ka Aubri teos, vt. M. Chazan. L’Empire et l’histoire universelle, lk. 18–25.

²⁰ Aubri kroonika tähtsusest Neljanda ristsõja ajalooallikana vt. A. J. Andrea. Contemporary Sources for the Fourth Crusade. Leiden, 2000, lk. 265–275; samas on lk. 291–309 tõlgitud inglise keelde kroonika olulisemad lõigud Neljandast ristsõjast. Vt. ka A. J. Andrea. Cistercian Accounts of the Fourth Crusade: Were They Anti Venetian? – *Analecta Cisterciensia*, kd. 41 (1985), lk. 9 *et passim*; B. E. Whalen. Alberic of Troisfontaines. – *The Crusades: An Encyclopedia*, toim. Alan V. Murray. Santa Barbara, 2006, kd. 1, lk. 25.

vormis, ent erinevalt varasematest autoritest ei piirdu Aubri pelgalt ühe sissekandega sündmuse kohta, vaid tihtipeale kopeerib kroonikasse väga mitme autori seisukoha. Kroonika varasem osa, mis kajastab maailma ajalugu selle loomisest kroonika alustamiseni, on koostatud peamiselt teiste tekstide põhjal, kuigi juba 950. aastatest esineb Aubri teinekord *auctor*'ina, kellel on oma seisukoht toimunu kohta. Täiesti iseseisvaks muutub Aubri tekst aga alates 1223. aastast, kui lõppesid tema kasutuses olnud varasemad kroonikad.²¹

Aubri kroonika torkab silma väga rohke kirjaliku allikmaterjali kasutamise poolest. Uurijad on eristanud kroonikas üle kahekümne kasutatud ajalooteose, üle kuuekümne hagiograafilise teksti, suure hulga genealoogiaid, arvukaid dokumente. Siinses kontekstis tasub tähelepanu juhtida sellele, et Aubri oli tuttav ka Caesariuse *Dialogus miraculorum*'iga, mille käsikirja võis ta saada autorilt endalt. Aubri hea informeerituse nii tekstide kui ka suulise teabe osas tagasid tema ja ta võimalike kaastööliste ulatuslikud uurimisreisid. Mireille Chazan on püüdnud kroonika teksti põhjal rekonstrueerida Aubri reisikaarti, mis hõlmab Champagne'i, Bourgogne'i ja Lorraine'i ning ulatub välja Liège'i ja Reini jõe oruni.²²

Aubri kroonika on kirjutatud selgelt praktilistel eesmärkidel, eriti jutlustajate huve silmas pidades. See kubiseb arvukatest *exemplum*'itest, mida oli hõlbus kroonikast välja noppida ja jutlustamisel kasutada.²³ Kummatigi ei krooninud Aubri tööd edu, vaid pärast autori surma vajus lõpetamata teos unustusehõlma. Kroonikast on teada vaid

Trois-Fontaines'i tsistertslaste kloostril varemed tänapäeval.

kaks keskaegset käsikirja, mõlemad pärit 14. sajandist. Kuid meie kasutada pole kroonika algne tekst, vaid ainult selle kahekordselt interpoleeritud variant.²⁴

Kroonika keerulisele käekäigule vaatamata on põhjust oletada, et Liivimaad puudutavad teated on jäänud aja jooksul puutumata, sest need ei saanud riivata hilisemate ümberkirjutajate huve. Kokku sisaldab Aubri teos ajavahemikust 1194–1232 üheksat sissekannet Liivimaal toimuvast, neist enamik puudutab tsistertslaste tegevust ja vaimuliku võimu vahetusi. Heisterbachi Caesarius mainib Liivimaad oma loomingus kokku kolmeteistkümmel korral, teinekord küll vaid seoses oma infoallika taustaga. Seitse Liivimaa lugu esitab Caesarius oma *Dialogus miraculorum*'is, neli *Libri VIII miraculorum*'is ja ühe vastavalt *Vita sancti Engelbert*'is ning *Homeliae* kogumikus. Ent enne, kui vaatame nende teadete sisu, teeksin katse tuvastada Caesariuse ja Aubri Liivimaa informandid.

²¹ M. Schmidt-Chazan. Aubri de Trois-Fontaines, un historien entre la France et l'Empire, lk. 183.

²² Samas, lk. 174–182.

²³ E. Freeman. Narratives of a New Order, lk. 205.

²⁴ Nimelt sattus Aubri käsikiri 13. sajandi keskpaiku Neufmoustier' augustiini kloostril munkade kätte Ardennes'is. Sealne munk Mauritius lisas kroonikasse mitmeid oma kloostril ja piirkonnaga seotud sündmusi, ent samuti kõrvaldas kõik viited Trois-Fontaines'i kloostrile. Seejärel on ajavahemikus 1284–1295 käsikirja uuesti täiendatud ja kärbitud tõenäoliselt mõnes Lorraine'i kloostris. Selle käsikirja 14. sajandil valminud ärakiri on tänapäeval tallel Pariisis *Bibliothèque nationale*'is (MS lat. 4896A). Teine käsikirja, mida säilitatakse Hannoveri *Landesbibliothek*'is (XIII, 748), on samuti 14. sajandil valminud ümberkirjutus Neufmoustier' Mauritiuse interpoleeritud käsikirjast, mida on omakorda eelnevalt täiendatud. Esimest korda editeeris kroonika G. W. Leibniz 1698. aastal, seni viimase editsiooni üllitas 1874. aastal P. Scheffer-Boichorst, ent kahjuks kärbitud kujul. Vt. M. Schmidt-Chazan. Aubri de Trois-Fontaines, un historien entre la France et l'Empire, lk. 191; M. Chazan. L'Empire et l'histoire universelle, lk. 360–361.

Tsistertslastest autorite Liivimaa informandid

Caesariuse teated Liivimaast ja tema võimalikud teabeallikad on pärvinud ajaloolaste pikaajalist huvi. Juba Johann Daniel Gruber viitas korduvalt Caesariuse jutustustele Henriku Liivimaa kroonika esimeses editsioonis 1740. aastal.²⁵ 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi alguses peatus Caesariuse teadete terve rida saksa ja baltisaksa ajaloolasi.²⁶ Kummatigi ilmus alles 1982. aastal esimene terviklik ülevaade Liivimaa-ainelistest imetegudest Heisterbachi Caesariuse loomingus.²⁷ Caesariuse Liivimaa-lugude infoallikatel on uurijad peatunud mitmel puhul 20. sajandi algusest alates.²⁸

Caesariuse valitud *exemplum*'i žanr eel- das jutustuse autoriseerimist usaldusväärse

informandi nimega.²⁹ Seetõttu pole üllatav, et Caesarius „on väga tähelepanelik, et varustada „nime ja aadressiga” kõigi oma lugude allikad”.³⁰ Kummatigi pole meil võimalik täie kindlusega tuvastada kõiki Caesariuse Liivimaa kontaktisikuid, sest sageli on viide allikale selleks liiga ebamäärane. Siiski võime kokkuvõtlikult tõdeda, et lõviosa Caesariuse teabest pärines Liivimaa tsistertslastelt, eesotsas Lippe Bernhardiga. Sõnaselgelt osutab Caesarius Bernhardile kui informandile neljal korral,³¹ kuid pole võimatu, et veel neljal juhul võib teda pidada loo lätteks. Nimelt viitab Caesarius kolmel korral anonüümsele „Liivimaa piiskopile”, kelle all vähemalt kahel puhul tuleks ilmselt silmas pidada Bernhardit.³² Lisaks mainib Caesarius *Dialogus miraculorum*'is kahel korral oma allikana „Liivimaa abti”, täpsustamata tema

²⁵ J. D. Gruber. *Origines Livoniae sacrae et civilis, seu chronicon Livonicum vetus*. Frankfurt, Leipzig, 1740.

²⁶ E. Winkelmann. *Des Magister Justinus 'Lippiflorium'. Nebst Erörterungen und Regesten zur Geschichte Bernhard II. von der Lippe, des Abts von Dünamünde und Bischofs der Selonen*. – Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurlands, kd. 11 (Riga, 1865), eriti lk. 478–482; E. Pabst. *Von einem Mirakel im Stifte Lüttich. Anno 1223 und wie es dem Bischof von Livland dabei ergangen*. – Beiträge zur Kunde Est-, Liv- und Kurlands, kd. 1, nr. 1 (1868), lk. 62–66; H. von Bruiningk. *Livländischen aus den Fragmenten der Libri VIII Miraculorum des Caesarius von Heisterbach*. – Sitzungberichte des Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde des Ostseeprovinzen Russlands (1905), lk. 226–230; W. Schlüter. *Beiträge zu den Zeugnissen über den Aufenthalt Livländischer Bischöfe und Äbte in Deutschland*. – Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1904 (1905), lk. 38–44; L. Arbusow. *Zeitgenössische Parallelberichte zum Chronicon Livoniae Heinrichs von Lettland*. – Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft, kd. 30 (1938), lk. 42–43.

²⁷ L. Wirth-Poelchau. *Caesarius von Heisterbach über Livland*. – Zeitschrift für Ostforschung, kd. 31, nr. 4 (1982), lk. 481–498. Ma ise olen varem käsitletud lähemalt kolme Caesariuse lugu, mille tegevus paigutub Liivimaale. Vt. M. Tamm. *Imetead ristiusustamisaegsel Liivi- ja Eestimaal* (Tallinn, 1997). Hiljuti peatus mitmetel Caesariuse Liivimaaga seotud imetegudel Barbara Bombi, kellel on kahjuks jäänud kahe silma vahele eespool nimetatud uurijate tööd, vt. B. Bombi. *The Authority of Miracles: Caesarius of Heisterbach and the Livonian Crusade*. – *Aspects of Power and Authority in the Middle Ages*, toim. B. Bolton, C. Meek. Turnhout, 2007, lk. 305–325.

²⁸ Vt. eriti W. Schlüter. *Beiträge zu den Zeugnissen*, lk. 43–44; L. Wirth-Poelchau. *Caesarius von Heisterbach über Livland*, lk. 489–493; M. Tamm. *Imetead ristiusustamisaegsel Liivi- ja Eestimaal*, lk. 43; B. Bombi. *The Authority of Miracles*, lk. 312–321.

²⁹ Vt. C. Bremond, J. Le Goff, J.-C. Schmitt. *L'Exemplum*, lk. 154–164; üldisemalt vt. J. Berlioz. *Le récit efficace: l'exemplum au service de la prédication (XIIIe–XVe siècles)*. – *Mélanges de l'Ecole Française de Rome*, nr. 92 (1980), lk. 113–146.

³⁰ B. P. McGuire. *The Cistercians and the Rise of the Exemplum in Early Thirteenth Century France: A Reevaluation of Paris BN MS lat. 15912*. – *Classica et mediaevalia. Revue danoise de philologie et d'histoire*, kd. 34 (1983), lk. 214, kordustrükk tema rmt-s: *Friendship and Faith*, ptk. V.

³¹ DM IX.37, kd. 2, lk. 193 (*Bernardus de Lippa, abbas Livoniae*); DM X.35, kd. 1, lk. 243 (*Bernardus de Lippa, quandoque abbas, nunc episcopus in Livonia*); Libri I.21, lk. 45 (*episcopus Livoniae, vir ordinis Cisterciensis*); Libri I.31, lk. 57 (*Bernardus de Lyype, tunc abbas in Livonia et postea episcopus*).

³² DM IX.4, kd. 2, lk. 170 (*episcopus Livoniae*); *Homeliae*, nr. 234, lk. 159 (*episcopus Livonie*), vrd. Libri I.1, lk. 16 (*episcopus Livoniae*).

nime.³³ Selleks võib olla nii Theoderich kui ka Bernhard, ent arvestades Theoderichi surma 1219. aastal, kui Caesarius oli alles alustanud oma teose kirjutamist, võiks Bernhardtit pidada tõenäolisemaks kandidaadiks, seda enam, et oma korduvat suhtlemist Bernhardiga rõhutab Caesarius eraldi.³⁴ Tõsi, kahel korral mainib Caesarius oma allikana ka „Liivimaa piiskoppi Theoderichi”,³⁵ lisaks kirjutab ta ühe loo puhul, et „selle rääkis mulle Theoderich, tsistertslaste ordu vaimulik ja munk”, kes võis, aga ei pruukinud olla hilisem Eestimaa piiskop Theoderich.³⁶ Kuigi Caesarius annab mõista, et on saanud teavet Theoderichilt isiklikult, ei ole siiski võimatu, et tegelikult kuulis ta neid lugusid Bernhardi vahendusel.³⁷

Caesariuse ja Bernhardi tihe kontakt on võrdlemisi ootuspärane. Esmalt asusid Heisterbachi ja Marienfeldi kloostrid võrdlemisi lähestikku, teineteisest vaevalt 200 kilomeetri kaugusel. Teiseks on Caesariuse loomingu selgelt näha tema suur huvi rüütelmunkade vastu, kes figureerivad korduvalt *Dialogus miraculorum*'i lehekülgedel.³⁸ Brian Patrick

McGuire sedastab põhjendatult, et „mõned tema parimatest lugudest on pärit meestelt, kes esmalt olid olnud rüütlid ja seejärel liitunud tsistertslaste orduga”.³⁹ Viimaks aitasid nende kontaktile kaasa Bernhardi sagedased reisirid Põhja-Saksamaal, ja kuigi meil puuduvad vastavad andmed, võib lugeda tõenäoliseks, et nendel peatus ta ka Heisterbachi.

Võrreldes Caesariusega, on Trois-Fontaines'i Aubri suulised infoallikad pärvinud vaid väga piiratud tähelepanu.⁴⁰ Siiski lubavad autori enda üksikud viited ja tema tõenäoline reisikaart teha võrdlemisi tõepäraseid oletusi, kust pärineb Aubri informatsioon Liivimaa misjonist. Nagu on asjakohaselt oletanud Mireille Chazan, tuleks Aubri Liivimaa kontakte otsida Liège'i piiskopkonnast, kust ta usutavasti oli ise pärit ja kuhu ta oma hilisematel reisidel uuesti sattus.⁴¹ Nii tuleb väga tõenäoliselt lugeda tema külaskäiku Aulnesur-Sambre'i tsistertslaste kloostri Liège'is, sest oma kroonikas mainib ta, et Aulne'i abt Gérard juhtis tema tähelepanu huvitavale loigule *Liber miraculorum Clarevallensium*'is.⁴²

³³ DM XI.35, kd. 2, lk. 297 (*abbas Livoniae*); DM XI.18, kd. 2, lk. 287 (*abbas Livoniae*); tõsi Caesarius täpsustab, et tegemist on endise Pforte kloostri mungaga (*filius Portae*), samas kui Bernhard oli pärit Marienfeldist ja Theoderich Loccumist. Arvestades, et Caesarius kirjutab selle loo enne 1223. aastat, siis ei sobiks informandiks samuti endisest Pforte kloostrist pärit Dünamünde abtid Theoderich II (1224–1226) ja Gottfried (1226–1228), nagu ka Saaremaa piiskop Gottfried (1227–1234). Ei saa välistada, et Caesarius lihtsalt eksib abti päritoluga.

³⁴ DM X.35, kd. 2, lk. 243: *Referre solet dominus Bernardus de Lippha...* Caesarius on samuti võrdlemisi hästi kursis Bernhardi karjääriga, sest kui veel *Dialogus miraculorum*'i IX raamatus, mis valmis tõenäoliselt 1221. aastal, nimetab ta Bernhardtit abtiksi, siis edaspidi lisab ta talle piiskopi tiitli (meenutame, et Zemgale piiskopiks pühitseti Bernhard 1218. aastal).

³⁵ DM VIII.13, kd. 2, lk. 93 (*Theodericus, episcopus Livoniae*); DM VIII.80, kd. 2, lk. 149 (*Theodericus, episcopus de Livonia*).

³⁶ Libri II.18, lk. 98 (*retulit michi Theodericus, sacerdos et monachus ordinis Cysterciensis*). Kuna Caesarius ei viita selle Theoderichi puhul ei tema abti ega piiskopi ametile, siis on Hermann von Bruiningk oletanud, et tegemist võib olla hoopis Krimulda (*Cubbesele*) preestri Theoderichiga, kellest kirjutab Läti Henrik oma kroonikas 1207. aastal (HCL XI.5, lk. 51). Vt. H. von Bruiningk. Livländisches aus den Fragmenten des *Libri VIII Miraculorum* des Caesarius von Heisterbach, lk. 229–230. Tegemist on aga pelgalt oletusega, mida ei ole võimalik kuidagi tõestada, seda enam, et Henrik ei täpsusta, nagu oleks see Theoderich kuulunud tsistertslaste orduisse.

³⁷ Seda arvamust jagab L. Wirth-Poelchau. Caesarius von Heisterbach über Livland, lk. 492–493; teisel seisukohal on B. Bombi. The Authority of Miracles, lk. 315. Theoderich külastas kahel korral Kölni (1213 ja 1216), nii et teoreetiline võimalus Caesariusega kohtuda oli tal olemas.

³⁸ Vt. nt. DM I.34, kd. 1, lk. 40–43; IV.48, kd. 1, lk. 214–215; IV.54, lk. 220–221; IX.48, kd. 2, lk. 204–202; X.11, kd. 2, lk. 224–226.

³⁹ B. P. McGuire. Friends and Tales in the Cloister, lk. 201.

⁴⁰ Mainida saab vaid P. Scheffer-Boichorsti mõningaid viiteid sissejuhatuses Aubri kroonika editsioonile ja M. Chazani lühikesi, ent väga olulisi tähelepanekuid, vt. M. Schmidt-Chazan. Aubri de Trois-Fontaines, un historien entre la France et l'Empire, lk. 174–182.

⁴¹ M. Schmidt-Chazan. Aubri de Trois-Fontaines, un historien entre la France et l'Empire, lk. 178.

⁴² Albrici Chronica, lk. 849, *sub anno* 1166: *In libro miraculorum Clarevallensium indicante abate Gerardo de Alna cognovimus...*

Arvestades seda, et Aubri mainib oma kroonikas nimeliselt kahel korral Aulne'i Baudouini, vahendades selgelt tolle nägemust toimunust⁴³, siis võib teha väga tõepärase oletuse, et Baudouin oligi tema peamine Liivimaa infoallikas. Allikaliselt on teada Baudouini kaks peatumist Liège'i piiskopkonnas pärast tema Liivimaa missiooni algust, esmalt 1232. aastal ja seejärel 1237–1239, kus ta täitis ilmselt titulärpiiskopi funktsioone.⁴⁴ Arvatavasti millalgi sel ajal kahe mehe kohtumine aset leidiski. Kuid pole võimatu, et Aubri informatsioon Liivimaa misjoni varasemast faasist pärineb Eestimaa piiskopilt Theoderichilt, kelle viibimist Liège'i piiskopkonnas kinnitavad ürikud 1213., 1216. ja 1217. aastal.⁴⁵ Pole kahtlust, et Theoderich rääkis oma külaskäikudel kohalikele vaimulikele ja tsistertslastele uudiseid Liivimaal toimuvast, mis siis otse või kaude võisid ulatuda Aubriini ja seal edasi tema kroonikasse. Kaudselt viitab Theoderichi mõjule seegi, et tema märtrisurm leiab kroonikas äramärkimist koguni kahel korral.⁴⁶ Kuid nüüd on viimane aeg heita pilk nende teadete sisusse, mis Liivimaa misjonist tsistertslaste tekstidesse jõudsid. Selguse huvides vaatlen Caesariuse ja Aubri teateid eraldi.

Heisterbachi Caesarius Liivimaa misjonist

Nagu öeldud, mainib Caesarius oma töödes Liivimaad kokku kolmeteistkümmel korral. Laias laastus võib need lood jagada kolmeks: kolmel korral paigutub nende tegevus

Liivimaale, neljal puhul puudutavad need Liivimaa misjonit ja ülejäänud juhtumitel on lood seotud Liivimaa vaimulikega. Järgnevas keskendun ennekõike Liivimaa misjonit kajastavatele lugudele, peatudes siiski põgusalt nendelgi episoodidel, kus peamine seos Liivimaaga on Caesariuse infoallikas.

Kõik Caesariuse talletatud kolm Liivimaal sündinud imet on seotud sakramentidega, vastavalt armulaua, ristimise ja pihtimisega. See pole kindlasti juhuslik. Esiteks pühendab Caesarius sakramentidele oma teostes üleüldse palju tähelepanu (nii on näiteks *Dialogus miraculorum*'is eraldi raamatud pühendatud pihile ja armulauale), sest üheks tema kirjatööde eesmärgiks võib pidada 12. sajandil välja töötatud seitsme sakramendi teoloogia juurutamist n.-ö. rohujuure tasandil.⁴⁷ Teiseks on aga sakramendid kristianiseerimisprotsessi kõige ilmekamad näitajad, mida kinnitab ka Caesariuse Liivimaa-lugude iseloom: kõik need kõnelevad vastristitud põliselanike suhtumisest uutesse pühadesse talitustesse.

Esimene imelugu räägib „ilmikvennast Liivimaal, kes, soovides osaleda armulaual, sai hostia enda suhu”.⁴⁸ Kuigi seda pole täpsustatud, paigutub tegevus ilmselt Dünamünde kloostriisse, mille toonane abt Bernhard on loo allikas. Caesarius rõhutab, et peategelaseks on põliselanik, „kes oli äsja usu vastu võtnud”, mis annab kaudselt tunnistust tsistertslaste misjoni edukusest Liivimaal. Ilmikvendade institutsioon oli üks tsistertslaste ordu edu tagatisi. Elades kloostrielu nagu mungadki, puudus ilmikvendadel võimalus osaleda kloostri tunnivalvetel ja

⁴³ Albrici Chronica, lk. 916, *sub anno* 1225: *Dicit ergo episcopus Semigallie, domnus Balduinus de Alna...*; lk. 930, *sub anno* 1232: *Domnus Balduinus de Alna, ad partes Livonie a cardinali Ottone transmissus, quibusdam terris paganorum in magna quantitate acquisitis revertitur, veniensque ad curiam Romanam invenit ibi quosdam adversarios suos, qui se vocabant milites Dei [etc].*

⁴⁴ Vt. F. Rousseau. L'expansion wallonne et lorraine vers l'Est, aux XIe et XIIe siècles. – F. Rousseau. A travers l'histoire de Namur, du Namurois et de la Wallonie. [Hamburg], 1977, lk. 187–188.

⁴⁵ G. F. von Bunge. Livland, die Wiege der Deutschen Weihbischöfe. Leipzig, 1875, lk. 18; F. Rousseau. L'expansion wallonne et lorraine vers l'Est, lk. 187; vt. ka M. Schmidt-Chazan. Aubri de Trois-Fontaines, un historien entre la France et l'Empire, lk. 178.

⁴⁶ Albrici Chronica, lk. 902, *sub anno* 1215; lk. 912, *sub anno* 1221.

⁴⁷ Seitsme sakramendi kujunemisest vt. D. Van den Eyde. Les définitions des sacrements pendant la première période de la théologie scholastique (1050–1240). Roma, 1950.

⁴⁸ DM IX.37, kd. 2., lk. 193: *De converso Livoniae qui communicare desiderans hostiam reperit in ore suo.*

munkade jumalateenistusel, niisamuti elasid nad eraldi ruumides. Nende püramis oli kloostri eluspüsimiseks vajalikud igapäevased tööd. Tõenäoliselt ei olnud aga piir munkade ja ilmikvendade vahel tegelikult kloostrielus siiski nõnda are, nagu normatiivsed dokumendid seda esitavad.⁴⁹ 13. sajandist on teada samuti mitmeid ilmikvendade väljaastumisi suuremate õiguste nimel.⁵⁰ Caesarius pühendab ilmikvendade distsipliinile suurt tähelepanu, eriti nende soovile osaleda munkade liturgias. Tema poolehoid kaldub enamasti ilmikvendadele, sest üldreeglina pälvib nende iha jumalikkude lohutust.⁵¹ Samasugune õnnelik saatus tabas Caesariuse tõlgenduses ka Dünamünde põliselanikust ilmikvenda: „Ja näe, armuline Issand pidas teda vääriliseks, et ta laskus, ilma vaimuliku vahendusega, sakramendi läbi altarilt otse tema suhu.” Kusjuures Caesarius teab lisada, et „sarnane lugu olevat juhtunud ka kaks aastat enne seda sündmust, mis oli samavõrd imeline kui inimeste hingesid sügavalt puudutav”. Keskaja armulauaaimede kontekstis ei ole Dünamünde juhtum mõistagi midagi tavatut, pigem on tegemist ühe variandiga laialt levinud jutumotiivist „Kristuse antud armulaud”⁵², millest Caesarius esitab ka ise teisi versioone.⁵³

Järgmised kaks Liivimaa lugu talletas Caesarius oma *Libri VIII miraculorum*'is. Esimene puudutab pihtimise imelist väge ja toob lavale Läti Henriku poolt kuulsaks kirjutatud

Toreida liivlaste vanema Kaupo. Tegemist on kõige pikema Liivimaa misjonit puudutava looga Caesariusel, mis kuulub keskajal väga populaarsesse teispoosuse reisikirjanduse valdkonda.⁵⁴ Lugu saab alguse sellest, kui üks Kaupo (originaalis Caupo) sulane jääb raskelt haigeks ega soovi oma isanda korduvale palumisele vaatamata talle oma patte pihtida. „Too tahumatu mees, kes ei tundnud pihi tõelisi väärtusi, kuna oli usus noor, vastas talle: „Ma pole pattu teinud.” Ta kartis nimelt varjatud tegusid oma isanda ette tuua.” Järgmiseks heitis sulane hinge, ent juuresviibijate jahmatuseks ärkas mõni tund hiljem uuesti ellu. Kaupo küsimuse peale, kus ta käis ja mida nägi, vastas sulane kirjeldusega, mis oleks väärinud Dante sulge:

„Issanda ingel viis mind erinevatesse karistuspaikadesse, ma ei tea, kas see toimus kehas või väljaspool keha, Jumal teab. Ja näe, saatana käe läbi anti mulle nägemuses tulesid kalu, mis keesid ägedalt pipraga. Mulle öeldi: „Siin on kalad, mis sinu kaasosalusel kalurilt ära võetud said ja mida sa lubamatult ning hästi pipardatuna salaja ära sõid. Söö siis needki ära, sest on õiglane, et patule vastab karistus.” Neid vaadates tundsin ma, kui ma nende üle järele mõtlesin, selgesti ära nende hulga, liigi ja koguse. Kuid kuna ma kokkusin väga tagasi nende söömisest, ütles mulle Issanda ingel: „Sa vandusid oma isandale, et sa pole pattu teinud ja et seda enam

⁴⁹ Tsistertslaste ilmikvendadest vt. M. Toepfer. Die Konversen der Zisterzienser. Untersuchungen über ihren Beitrag zur mittelalterlichen Blüte des Ordens. Berlin, 1983; C. Waddel. Cistercian Lay Brothers. Twelfth-Century Usages with Related Texts. Brecht, 2000.

⁵⁰ B. Noell. Expectation and Unrest Among Cistercian Lay Brothers in the Twelfth and Thirteenth Centuries. – Journal of Medieval History, kd. 32 (2006), lk. 253–274.

⁵¹ Vt. B. P. McGuire. Written Sources and Cistercian Inspiration in Caesarius of Heisterbach. – Analecta cisterciensia, kd. 35 (1979), kordustrukk tema rmt-s: Friendship and Faith, ptk. I, lk. 277.

⁵² F. C. Tubach. Index exemplorum. A Handbook of Medieval Religious Tales. Helsinki, 1969, nr. 2659. Keskaja armulauaaimedest üldiselt vt. P. Browe. Die Eucharistie im Mittelalter. Liturgiehistorische Forschungen in kulturwissenschaftlicher Absicht, toim. H. Lutterbach, T. Flammer. Münster, 2003, lk. 211–300; M. Rubin. Corpus Christi. The Eucharist in Late Medieval Culture (c. 1150–1500). Cambridge, 1991, lk. 108–129.

⁵³ Vt. nt. DM IX.38, kd. 2, lk. 194. Samuti mainib Caesarius teisalgi armulaua-ihaluses olevaid ilmikvendi. Ühel sellisel juhul ei kaasne armulaua-ihalusega aga mitte hostia suhu ilmumine, vaid prohvetlike võimete ilmumine (DM IX.45, kd. 2, lk. 200–201). Üks teine armulauda ihkav ilmikvend näeb aga, kuidas preester asetab ühe teise ilmikvenna suhu kauni poisilapse (= Kristuse) (DM IX.42, kd. 2, lk. 198–199).

⁵⁴ Selle žanri kohta vt. C. Zaleski. Otherworld Journeys. Accounts of Near-Death Experiences in Medieval and Modern Times. Oxford, 1987; A. Morgan. Dante and the Medieval Other World. Cambridge, 1990; C. Carozzi. Le voyage de l'âme dans l'au-delà d'après la littérature latine (Ve-XIIe siècle). Roma, 1994.

annavad nüüd sinu süüst tunnistust nii sinu teod kui ka sõnad, pead sa vastuvaidlematult need kalad ära sööma.” Mis muud, kui et sõin kõik need karistuseks mõeldud kalad suurimate piinadega ära, kogu pipragi kugistasin alla. Seejärel viidi mind teise kohta, kus nägin tohutu suurt keedunõud vaikselt tulel käimas. Kui ma imestasin, et mida see peaks tähendama või mis seal sees peaks olema, ütles mulle ingel: „Nüüd on sulle jook valmis pandud.” „Missugune jook?” küsisin ma. Ta vastas: „Meejook,” ja lisas: „Sa ütlesid end ilma patuta olevat ja põlgasid ära pihi tervendava jõu.” Ning ta tuletas mulle meelde ühe kõlvatu teo, mille ma olin korda saatnud. Mul oli nimelt palju mesilasperesid ühe naabriga kahasse, mina, õnnetu aga kuritarvitasin tema usaldust, võtsin salaja osa meest, keetsin sellest meejooki ja jõin. Nägin, et seesama nõu, millega ma mett varastasin, oli keedunõule pandud; all aga põles tuli. Mõne aja pärast tulid demonid, ammutasid keedunõust meejooki, kallastasid seda keevana mulle kurku ja ma olin sunnitud kõik ära jooma. Kui kogu mu sisemus põles kuumusest, karjusid demonid: „Joo, mida sa ise oled endale valmistanud.” Sest sellesamas nõus ja selsamal viisil nagu ma endalegi mesiveini valmistasin, oli nüüd mullegi jooki keedetud; selsamal määral, kui ma olin meejooki ülima naudinguga joonud, tuli nüüd seda mul karistuseks juua.

Kui see kõik oli täide viidud, juhatati mind kolmandasse kohta, kus ma nägin heinaga koormatud vankrit ning Issanda ingel ütles mulle: „Kogu see hein põletatakse ära sinu seljal, sest sa viisid selle pühapäeval päeval oma põllult koju, kuigi sa tead, et preester on selle ära keelanud.” Ma ei suuda kirjeldada, kuidas elasin üle selle karistuse, mis seisnes selles, et koorem heinu põletati peotäite kaupa mu seljal tuhaks. Ja ingel ütles mulle: nüüd ma saadan su kehasse tagasi, et teistele saaks sinu läbi teatavaks, missugune karistus järgneb patule, eriti seal, kus põlatakse ära pihi raviv toime.”⁵⁵

Kuivõrd sellegi loo puhul on tege- mist laialt levinud *exemplum*'i tüübi ühe variandiga,⁵⁶ siis ei ole tõenäoliselt kõige viljakam otsida siit konkreetset teavet liivlaste usukommete ja maailmapildi kohta.⁵⁷ Küll osutab Caesariuse jutustus ilmekalt uue pihikultuuri juurutamisraskustele Liivimaal. Paavstikuuria suurt huvi pihtimise eduka sisseviimise vastu Läänemere uutal misjonialadel näitab hästi paavst Innocentius III kiri piiskop Albertile 1201. aasta 19. aprillist, kus ta rõhutab, et misjonärid peaksid pöörama erilist tähelepanu pihi ja patukahetsuse läbiviimisele, rõhutades, et seda peab tehtama diskreetselt ja kõiki asjaolusid arvestades.⁵⁸

⁵⁵ Libri I.31, lk. 56–58. Selle loo varasematest käsitlustest vt. J. Ozols. Caupos Knecht. Eine Geschichte des Cäsarius von Heisterbach. – Journal of Baltic Studies, kd. 5 (1974), lk. 222–225; L. Wirth-Poelchau. Caesarius von Heisterbach über Livland, lk. 481; M. Tamm. Imeteod ristiusustamisaegsel Liivi- ja Eestimaal, lk. 73–76 (tõlge lk. 21–22); T. K. Nielsen. Mission and Submission. Societal Change in the Baltic in the Thirteenth Century. – Medieval History Writing and Crusading Ideology, toim. T. M. S. Lehtonen, K. Villads Jensen. Helsinki, 2005, lk. 226; B. Bombi. The Authority of Miracles, lk. 318–321.

⁵⁶ Vt. F. C. Tubach. Index exemplorum, nr. 1188, 2314, 2944, 4539. Piht on üldiselt üks keskaja eksemplaranduse olulisemaid motiive, vt. J. Berlioz. Quand dire c'est faire dire. Exempla et confession chez Etienne de Bourbon (mort v. 1261). – Faire croire. Modalités de la diffusion et de la réception des messages religieux du XIIIe au XVe siècle. Roma, 1981, lk. 299–335; J. Berlioz. Images de la confession dans la prédication au début du XIVe siècle. L'exemple de l'*Alphabetum narrationum* d'Arnold de Liège. – Pratiques de la confession. Des Pères du désert à Vatican II. Quinze études d'histoire. Paris, 1983, lk. 95–115; J. Berlioz. Pénitence et confession dans le *Grand Exorde de Cîteaux*. – Conrad d'Eberbach. Le grand Exorde de Cîteaux. Récits des débuts de l'Ordre cistercien. Turnhout, 1998, lk. 435–446.

⁵⁷ Mõningate tõlgendusvõimaluste kohta vt. M. Tamm. Imeteod ristiusustamisaegsel Liivi- ja Eestimaal, lk. 73–76.

⁵⁸ LUB I, nr. 13, vg. 17. Selle väga olulise paavsti kirja kohta vt. M.-H. Vicaire. Vie commune et apostolat missionnaire. Innocent III et la mission de Livonie. – M.-H. Vicaire. Dominique et ses prêcheurs. Fribourg, Paris, 1977, lk. 180–197; M. Maccarrone. I papi e gli inizi della cristianizzazione della Livonia. – M. Maccarrone. Nuovi studi su Innocenzo III, toim. R. Lambertini. Roma, 1995, lk. 399–416.

Ent Caesariuse jutustuse sissejuhatus osutab veel paarile ajaloolisele detailile, mida tasub tähele panna. Esmalt väidab autor, et piiskop Albert ihaldas endale peapiiskopi õigusi, mistõttu ta sõitis Rooma neid paavstilt nõutama.⁵⁹ Alberti vastavat soovi kinnitab tõepoolest paavst Honorius III kiri 7. novembrist 1219, milles ta viisakalt keeldub Alberti soovile vastu tulemast.⁶⁰ Kuivõrd Caesarius nimetab oma allikana Lippe Bernhardit, kes oli „tol ajal Liivimaa abt tsistertslaste ordust”, siis võib oletada, et loo jutustamine jääb 1218. aastasse või veidi varasemasse aega, kui Bernhard oli veel Dünamünde abt ja reisis parasjagu Saksamaal. Caesarius aga lisab veel teisegi huvitava detaili, nimelt ei sõitnud Albert tema sõnutsi Rooma tühjade kätega, vaid võttis endaga kaasa neofüüt Kaupo, „lootes tema kohalolekust paavst Innocentiuse juures palju kasu tõusvat”. Siin on aga põhjust arvata, et Caesarius on ajanud omavahel sündmused sassi, või siis on seda teinud juba tema informant. Esiteks teame Henriku kroonikast, et Kaupo käis Roomas 1203. aastal koos Theoderichiga.⁶¹ Teiseks ei ole meil andmeid, et Albert oleks kõnealusel ajal käinud Roomas nõutamas Liivimaa peapiiskopkonna loomist. Tema reisid paavstikuuriasse toimusid teadaolevalt vaid 1210., 1215. ja 1220. aastal.⁶²

Teine Caesariuse imelugu *Libri VIII*

miraculorum'is kirjeldab Liivimaal toimunud massilist ristimist: „Kui Liivimaa esimest korda Kristuse usu vastu oli võtnud, oli nii suur hulk Kristuse poole pöördunud, et preestrid, keda mitte palju polnud, ei suutnud neid kõiki ühekorraga ristida. Seetõttu olevat nad pühitsetud vee nõusid kätel kandnud, nende ümber kõndinud, neid piserdanud ja öelnud: „Me ristime teid Isa, Poja ja Püha Vaimu nimel.””

Caesariusele tundus sellise ristimise toime tõenäoliselt imelisena, kuigi Henriku kroonikast jääb mulje, et tegemist oli tollasel Liivimaal pigem rutiinse talitusega. Nii kirjeldab Henrik näiteks, kuidas toimus paganate ristimine Viljandi linnuses 1211. aastal: „Need [preestrid – M. T.], piserdades pühitsetud veega kõik majad ja linnuse ja mehed ja naised koos kogu rahvaga ja mingil moel pühitsedes, katehhiseerivad nad enne ristimist, lükates väga suure verevalamise tõttu ristimise sakramendi veel edasi.”⁶³ Caesariuse kommentaar sedalaadi massilistele ristimistele on teoloogiliselt korrektne: „On kindel, et ühestainsast veepiisast, koos Püha Kolmainuse poole pöördumisega, piisab uskliku pääsemiseks, seda enam veel hädatarviduse korral.” Kummatigi peab ta vajalikuks lisada, et „kirjeldatud moel ristitud liivlased ristiti [– – –] kindluse mõttes uuesti kolme sissekastmisega, nagu seda kiriku komme ette

⁵⁹ Libri I.31, lk. 56: *Tempore scismatis inter Ottonem et Philippum reges Romanorum, quando Christo propiciante Livonia fidem recepit, nobilis quidam paganus Caupo nomine illic conversus est. Qui post baptismum tante fuit devotionis et tam probate conversationis, ut dominus Albertus episcopus illius gentius, cum sedis sue dignitatem scilicet pallii, obtinere proponerat, ad sedem apostolicam eundem secum duceret sperans, eius presentiam apud dominum papam Innocentium sibi posse prodesse.*

⁶⁰ LUB I, nr. 47, vg. 52. Vrd. P. Johansen. Lippstadt, Freckenhorst und Fellin in Livland. Werk und Wirkung Bernhards II. zur Lippe im Ostseeraum. – Veröffentlichungen des Provinzialinstituts für Westfälische Landes- und Volkskunde, kd. 1/7 (1955), lk. 104, viide 32.

⁶¹ HCL VII.3, lk. 20–21. „Liivimaa vanem riimkroonika” (u. 1290) teatab aga sootuks, et Kaupo viis Rooma piiskop Meinhard, vt. Livländische Reimchronik, ed. L. Meyer. Paderborn, 1876, värsid 304–498. Kuigi me ei saa ka Henriku tunnistuses lõpuni kindlad olla, siis oli tema informeeritus teistest autoritest siiski kaugelt kõige parem.

⁶² G. Gnegel-Waitschies. Bischof Albert von Riga. Ein Bremer Domherr als Kirchenfürst im Osten (1199–1229). Hamburg, 1958, lk. 170–173.

⁶³ HCL XIV.11, lk. 85.; HLK, lk. 82. Veelgi kõnekam on Henriku kirjeldus Taani vaimulike tegevusest (HCL XXIV.2, lk. 170; HLK, lk. 142): „Need ristides mõned külad ja saates omasid teistesse, kuhu nad ise nii kiiresti ei jõudnud minna, ja käskides kõigis küldes teha suured puuristid ja saates pühitsetud vett talupoegade kätega ja käskides piserdada naisi ja lapsi üritasid niiviisi Riia preestreist ette jõuda [– – –].”

näeb.”⁶⁴ Laiemas kontekstis on Caesariuse vahendatud episood kahtlemata väärtuslik lisateave nendest raskustest, millega seisid silmitsi Liivimaa misjonärid, kes pidid suure kiiruga ristima suuri inimhulki. Võib aga oletada, et asjaosalistele endile ei olnud rituaali teoloogiline aspekt kõige olulisem, pigem maksis teadmine uuest alluvussuhetest, mida ristimine sümboliseeris kinnitas.

Nendest Liivimaaga seotud episoodidest, mille tegevus jääb piirkonnast väljapoole, pakub kahtlemata suurimat huvi *Libri VIII miraculorum*’i avalugu.⁶⁵ Imeline juhtum leiab aset Hesbaye linnakeses Liège’i diötseesis

1223. aasta ülestõusmispühade paiku (11. juunil). Üks kohalik naine tunnistab pihil, et kümme aastat tagasi ei neelanud ta armulaua hostiat alla, vaid hoidis seda suus ja peitis seejärel kolme riidetüki sisse mässituna kiriku-seinas olevasse prakku. Preester käsib naisel näidata, kuhu hostia on peidetud, kutsudes endale tunnistajaks Liivimaa piiskopi, kes on sealkandis kirikut sisse pühitsemas. Piiskopi ja temaga koos tulnud vaimulike pilgu all võetakse hostia peidupaigast välja, pannakse altarile ja avastatakse suureks üllatuseks, et riidetükkidele on ilmunud kolm verepiiska. Liivimaa piiskopi ettepanekul kutsutakse imet

⁶⁴ Libri, II.18, lk. 98–99: *Cum Livonia primum Christi fidem recepisset, tanta multitudo ad Christum conversa est, ut sacerdotes, qui pauci erant tunc temporis, illos baptizare non sufficerent. Unde quidam aspersione tollentes in manibus circumeundo illos aspergebant, dicentes: „Baptizamus vos in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti.” Postea habita questione super hiis, utrumnam essent baptizati vel non, quidam dicebant eos esse baptizatos, asserentes illos quinque milia et tria milia, qui praedicante Petro crediderunt, tali ordine baptizatos fuisse. Alii contrarium sentientes dicebant talem baptismum esse reiterandum, eo quod forma baptismi ibi non esset neque necessitas mortis illam in baptizandis excluderet. Certum est unam aque guttulam cum invocatione sancte Trinitatis sufficere ad salutem credenti, sed hoc tantum necessitatis tempore. Unde Livonienses predicto modo baptizati, sicut retulit mihi Theodericus sacerdos et monachus ordinis Cisterciensis, in eadem provincia propter securitatem cum trina immersione secundum morem ecclesiae denuo baptizati sunt. Et hec de hiis dicta sufficiant.*

⁶⁵ Libri I.1, lk. 16–19: *Anno gratie M^oCC^oXXXIII^o circa penthecosten contigit, quod dicturus sum. In Hasbania villa quadam dyocesis Leodiensis femina quedam sacerdoti suo veniens ad confessionem, recitavit illi hystoriam satis mirabilem. „Domine”, inquit, „decem anni iam elapsi sunt, ex quo ego infelix mulier in corpus Domini sanctissimum horrendum commisi sacrilegium. In die pasche veniens ad ecclesiam corpus Domini sumpsi ac deglutivi. Statim festinans ad proximam ecclesiam, sacramentum quidem suscepi, sed integrum in ore retinui. Sicque vadens ad amasium meum deosculata sum illum, sperans quod virtute sacramenti ex hoc amplius me amaret. Re tam nefaria peracta, cum hostium glutire vellem nec possem, extraxi illam tribusque panniculis satis mundis involutam abscondi in scissura muri cuiusdam ecclesie.” Interrogata a sacerdote, si postea viderit, respondit: „Etiam anno preterito vidi illam, et apparuit incorrupta.” Tunc sacerdos: „Veni et ostende michi locum.” Ventum est ad ecclesiam. Mira res: mulier mox ut locum ostenderat, tantus eam horror invasit, ut pallio caput operiret et fugeret. Sacerdos vero non inops consilii, immo Deo inspirante episcopum Livonie, qui in mane erat consecraturus ecclesiam, adiit et, que dicta sunt, sibi per ordinem recitavit. Quo audito episcopus territus valde, assumptis secum sacerdotibus et clericis universis, qui ad dedicationem ecclesie confluerant, ad locum properavit, sacramentum extraxit, cum quo ad ecclesiam rediens altari solemniter inposuit. Qui cum pannum exteriorem coram eiusdem clericis explicasset, apparuerunt in eo tres gutte sanguinis recentis. Quibus visis stupefactus episcopus manum retraxit. Statimque mittens litteras magistro Iohanni decani Aquensi, tunc in abbate Sancti Trudonis electo et in eodem cenobio constituto a tam grande miraculum invitavit, consilio illius uti volens. Vix ad dimidium miliare locus distabat a civitate. Decano adveniente cum summa festinatione medius revolutus est panniculus, qui totus visus est quasi oleo perunctus. In explicatione vero tertii panni, cui sacramentum fuerat involutum, stupendum atque seculis omnibus predicandum apparuit miraculum. Nam medietas ipsius hostie in carnem conversa tantum suo robore qui aderant cunctis timorem simul et reverentiam incussit, acsi Christum in cruce corporaliter pendere conspicerant. Et cum una pars, ut dictum est, foret sanguinea, reliqua in suo candore perseveravit. Illi vero parti, in qua erat concretus et adherans, cum revolvitur deberat, ut fieri assolet in vulneribus, dum ligatura sanguine infecta et indurata rescinditur. Visumque est omnibus utile et cautum, ut hostia in panno dimitteretur sicque populo futuro in testimonium fidei nostre ostenderetur. Episcopus vero tam magistrum Iohannem quam reliquum clerum cum multa humilitate et instantia rogavit, quatenus sibi liceret hostiam deferre in Livoniam ad corroborandam novam fidem gentis illius. Quod cum averterent et dicerent, quod prorsus hoc non permitteret populus, concesserunt, ut medium pannum tollerent necnon et partem exterioris, in qua due gutte sanguinis continebantur. Teriam vero guttulam idem Iohannes prescidit. inter reliquias suas illam honorifice recondens ad ostendendum populis, cum crucem predicaret. Ego vero eandem guttam vidi oculis meis, ostendente sepedicto Iohanne, qui michi ista recitavit. [---]*

tunnistama veel Aacheni toompraost ja Püha Trudo kloostri abt Johannes. Hostiat riidetükide seest vabastades avastatakse, et see on muutunud Kristuse ihu veritsevaks tükiks.

Imest võlutud Liivimaa piiskop „palus magister Johanneselt ja teistel vaimulikelt suure alandlikkuse ja tungivusega, et need lubaksid tal viia hostia Liivimaale, et tugevdada selle rahva vastset usku”. Piiskopi palvet siiski ei rahuldatud, ent talle anti kolmest hostia ümber olnud riidetükist kaks, millel mõlemal ilutses verepiisk, kolmanda tüki sai endale toompraost Johannes, et kasutada seda ristisõja jutlustamisel. Imeline hostia ise pandi aga tallele Püha Trudo benediktlaste kloostriisse.

Kuigi Caesarius ei täpsusta kõnealuse Liivimaa piiskopi nime, siis saab olla tegemist kas Lippe Bernhardi või Albertiga. Kui võrd on teada, et Bernhard sõitis 1223. aasta varakevadel Liivimaale, samas kui Albert jäi veel aastaks Saksamaale, siis on Albert kõige tõenäolisem kandidaat loo peategelaseks.⁶⁶ Caesarius täpsustab sealjuures, et juhtunud rääkis talle toompraost Johannes, kelle käes olnud verepiisaga riidetükki oli ta ise näinud. Kuigi imelood lihaks saanud hostiast on keskajal väga sagedased ja neid kohtame korduvalt ka Caesariuse loomingus, heidab lugu väärtuslikku valgust ristisõjapropaganda toimemehhanismile: reliikviade kasutamisele paganate pööramisel ja ristisõja jutlustamisel.

Kahel korral figureerib Caesariuse ime-

lugudes „Liivimaa piiskop Theoderich”, keda on esitatud väga positiivses valguses.⁶⁷ Hinnalise väärtusega on Caesariuse teade, mida eespool juba tsiteerisin, et Theoderich värbas paavsti loal Liivimaale misjonäriks Himmerodi kloostri munga Petruse. Konkreetse peatüki muudab aga huvitavaks tõsiasi, et kui välja arvata viide Petruse lahkumisele Liivimaale, pärineb ülejäänud teave Himmerodi mungale osaks saanud imelistest visioonidest pea sõna-sõnalt Himmerodi kloostri *Liber miraculorum*'ist.⁶⁸ Seega on tegemist huvitava näitega kirjaliku ja suulise teabe segunemisest. Uuesti ilmub Theoderichi nimi *Dialogus miraculorum*'is esile mõned peatükid tagapool, mis räägib „Liivimaa piiskopist Theoderichist, kes nägi Püha Maarja Magdaleenat aitamas lesknaisi ja Püha Margareetat aitamas neitseid, kui need nunnaloori võtsid”.⁶⁹ Huvitav on Caesariuse kommentaar selle lühikese loo lõpus: „Ta oli nimelt sellise visiooni vääriiline, sest oli hea ja jumalakartlik mees.” See kirjeldus haakub ootamatult hästi Henriku Liivimaa kroonika omaga, kus Theoderichiga on seotud samuti mitmed imed ja visioonid.⁷⁰

Veel ühe hinnalise teate Liivimaa misjoni käekäigust pakub Caesarius *exemplum*'ina oma homeelias Kristuse sünnist ja lapsepõlvest, mis valmisid 1225. aastal. Caesariuse *Homeliae* on hea näide, kuidas tsistertslaste võrgustikus kogutud lood leidsid *exemplum*'itena tee jutlustesse.⁷¹ Illustreeri-

⁶⁶ Seda seisukohta jagavad ka varasemad autorid, vt. E. Pabst. Von einem Mirakel im Stifte Lüttich, lk. 65; G. Gnegel-Waitschies. Bischof Albert von Riga, lk. 144; L. Wirth-Poelchau. Caesarius von Heisterbach über Livland, lk. 491. Seevastu B. Bombi (The Authority of Miracles, lk. 317) leiab, et kõnealune piiskop oli Lippe Bernhard. Samas ei saa me päriselt välistada sedagi, et Caesarius viitab hoopis Alberti vennale, piiskop Hermannile, kuigi meil puudub informatsioon, et ta oleks viibinud 1223. aastal Liège'is. Vt. ka J. Bird. Crusade and Conversion after the Fourth Lateran Council (1215): Oliver of Paderbon's and James of Vitry's Missions to Muslims Reconsidered. – Essays in Medieval Studies, nr. 21 (2004), lk. 25.

⁶⁷ DM VIII.13, kd. 2, lk. 92–93 ja VIII.80, kd. 2, lk. 149.

⁶⁸ B. Griesser. Ein Himmeroder *Liber Miraculorum*, lk. 271–273. Himmerodi imelugude kogumiku mõjust Caesariuse loomingule vt. ka B. P. McGuire. Written Sources, lk. 239–243.

⁶⁹ DM VIII.80, kd. 2, lk. 149: *De Theoderico Episcopo Livoniae qui sanctam Mariam Magdalenam viduis, et sanctam Margaretam virginibus assistere vidit cum eas velaret. Venerabilis Theodericus Episcopus de Livonia cuius supra memini, cum tempore quodam sanctimoniales consecraret, sanctam Mariam Magdalenam viduis assistere unus monachorum vidit, beatam vero Margaretam virginibus. Inter stantes deambulabant, vocatas praesentabant, coronas et velamina componebant. Erat enim tali visione dignus, utpote vir bonus et religiosus.*

⁷⁰ HCL I.10, lk. 4–5.

⁷¹ Nagu on tuvastatud, kasutas Caesarius *Dialogus miraculorum*'i 746 *exemplum*'ist oma jutlustes 84, vt. A. Schönbach. Studien zur Erzählungsliteratur des Mittelalters VIII: Über Caesarius von Heisterbach III, lk. 4.

maks oma teoloogilist sõnumit ligimesearmastusest, teatab Caesarius, et tahab lisada „ühe *exemplum*’i praegu vangis olevast Taani kuningast, mille eelmisel aastal rääkis meile Liivimaa piiskop”. Lugu on esitatud selgelt Saksa misjonäride vaatenurgast, sest Taani kuningale heidetakse ette liigset auhust sakslaste valduste endale krahmamisest, samas kui Liivimaa „oli vabastatud uskmatuse orjusest Saksa ristisõdijate verega ja pühitsetud Öndsale Jumalaemale, mispärast kutsutakse teda tänase päevani Öndsas Neitsi maaks”. Ühel ööl nägi üks piiskopi munkadest, kuidas omavahel vestlesid Taani kuningas ja Neitsi Maarja. Nende kõrval oli kolm palki, mis olid asetatud nii, et ülemine toetus kahele alumisele. Neitsi seletas kuningale selle võrdpildi tähendust: niipea kui üks palk alt ära tõmmata, kukuvad ka teised. Munk taipas kohe nägemuse tähendust ja rääkis sellest hommikul teistele munkadele: pealmine palk on Liivimaa, alumised kaks aga taanlased ja sakslased, kes peavad võrdselt Liivimaad valitsema. Kuna Taani kuningas ei tahtnud aga endiselt oma võimutäiust Liivimaal sakslastega jagada, vaid olevat öelnud, „et valitseb pigem koos paganatega kui koos nendega”, siis ei ole üllatav, tõdeb Caesarius, et veidi aega hiljem sattus ta vangi Schwerini Heinrichi kätte.⁷²

Selle loo puhul tuleb toonitada Caesariuse head informeeritust Läänemere idakalda poliitilistest sündmustest ja pingetest. Nagu

teame, langes Taani kuningas omaenda vasalli, Schwerini krahvi Heinrichi kätte vangi 7. mail 1223 ja vabanes 21. detsembril 1225, mis näitab, et Caesarius kirjutab oma loo enne 1225. aasta lõppu. Väga tõenäoliselt tuleb siin Liivimaa piiskopi all silmas pidada Lippe Bernhardit, kes mäletatavasti suri 1224. aasta aprillis ja võis Caesariusega kohutada oma viimasel Saksamaa reisil 1223. aastal. Bernhard oli hästi kursis taanlaste kavade, sest osales koos piiskoppide Alberti ja Theoderichiga 1218. aasta juunis Schleswigis Taani kuningaga peetud läbirääkimistel.⁷³ Loos mainitud „piiskopi munga” all tuleb ilmselt silmas pidada mõnda Dünamünde tsistertslast, kes rääkis oma nägemuse otse või kaude Bernhardile. Taani kuninga sõjaretk Liivimaale leidis aset 1219. aasta juunis. Pärast edukat lahingut praeguses Toompea piirkonnas Tallinnas sõitis kuningas suve lõpul Taani tagasi, jättes enda asemel uusi valdusi valitsema Lundi peapiiskopi Anders Suneseni.⁷⁴

Ülejäänud kuus Caesariuse Liivimaaga seotud lugu ei kajasta enam teateid misjoni käekäigust Liivimaal, vaid pigem annavad tunnistust Liivimaa tsistertslaste, ennekõike Lippe Bernhardi integreeritusest ordu suhtlemisvõrku. Caesarius jutustab *Dialogus miraculorum*’is üsna lähestikku kolm lugu, mis kõik on seotud pihtimisega ja jõudsid temani tõenäoliselt Bernhardi vahendusel. Esimene räägib ühest Utrechti piiskopkonnas elanud kalamehest, kes pääses puhtalt

⁷² *Homeliae*, nr. 234, lk. 159–160: *Inseram et huic loco pro exemplo, quod anno preterito retulit nobis episcopus Livonie de rege Dacie, qui hodie in vinculis detinetur. Iste, inquit, rex tria sibi usurpaverat regna, videlicet Dacie, partem Romani imperii et Livoniam: regnum Dacie iure hereditario, terram imperii iure bellorum, Livoniam fraude et invidia Theutunicorum; fuerat enim sanguine peregrinorum Theutunicorum a iugo infidelitatis liberata et beate Dei Genitrici dedicata, nam usque hodie vocatur terra beate Virginis. Nocte quadam, cum idem rex adhuc in gloria sua staret, vidit aliquis monachorum predicti epsicopi beatam Virginem et regem in uno loco simul et coram eis tria ligna, quorum posicio talis erat, ut in superiori parte duo fulcirentur ab uno. Et dixit ad regem Virgo glorioso: „Bene vides: si hoc unum lignum subtractum fuerit, cadent et alia duo.” Respondente rege: „Verum est”, lignum unum subtrahitur, et ecce! alia duo mox ruerunt. Monachus vero intelligens visionem, mane retulit eam fratribus dicens quia: „Cicuis cadet ab omni sua potestate rex iste propter iniuriam, quam irrogavit Dei Genitrici”, lignum sustentans intelligens terram Livonie, ligna vero ex eo pendencia regnum Dacie atque Theutonie. Non multo post captus a comite Henrico ab utroque ruit regno; ita enim Theutunicorum in Livonia dominatui inridebat, ut diceret se malle regnare in eo paganos quam illos. Ergo necesse erat, ut rueret, quem caritas non sustentabat.*

⁷³ HCL XXII.1, lk. 147–49.

⁷⁴ 1219. aasta Taani sõjakäigust vt. viimati J. H. Lind, C. S. Jensen, K. V. Jensen, A. L. Bysted. Taani ristisõjad. Tallinn, 2008, lk. 215–222.

tulise raua ordaalist, sest pihitis enne preest-rile oma liiderdamispatu ja lubas seda enam mitte korrata. Caesarius lisab, et see on ime-tegu, mida Bernhard armastas sageli rääki-da.⁷⁵ Järgmine episood vestab ühest Zinna kloostrililmikvennast, kes jättis maksmata ülevedajale tasu ja unustas selle haigeveodis pihitimata. Terveks sai ta alles siis, kui üleve-daja oli oma tasu saanud. Jutu allika kohta teatab Caesarius: „Selle loo rääkis mulle Liivimaa abt, kes kinnitas, et teda teavitas sellest eelnimetatud [Zinna kloostril – M. T.] abt.”⁷⁶ See on ilmekas tunnistus sellest, kui-das tsistertsi abtid omavahel lugusid vaheta-sid, tõenäoliselt ordu üldkapiitlil või ringirei-sidel, et neid siis omakorda edasi jutustada. Viimane lugu aga räägib ühest endisest jöhk-rast Saksimaa rüütlist Ludolphist, kes muutis meelt ja pöördus Pforte kloostril mungaks. Haigeveodil kahetses ta väga oma endisi patte ja heitis seejärel õndsana hinge. „Sel-lest rääkis mulle Liivimaa abt, kes on ülal-nimetatud kloostril poeg,” lõpetab Caesarius oma loo.⁷⁷

See viimane täpsustus on valmistanud varasematele uurijatele korduvalt peavalu, sest esimene teadaolev Pforte kloostril pärit Liivimaa abt oli Dünamünde kolmas abt Theoderich II (1224–1226), kes saabus aga Liivimaale siis, kui Caesarius oli oma *Dialogus miraculorum*’i juba lõpetanud.⁷⁸ Kui

mitte eeldada, et Caesarius lihtsalt eksis, siis võiks tema märkusest välja lugeda seda, et juba 1220. aastate alguses oli Dünamünde lii-kunud Marienfeldi kloostril alluvusest Pforte kloostril alluvusse, mis lubaks Dünamünde abti – siin tõenäoliselt Lippe Bernhardit – nimetada „Pforte pojaks”.

Väga tõenäoliselt võime pidada Bern-hardit ka selleks „tsistertslasest Liivimaa piiskopiks”, kes rääkis Caesariusele loo sel-lest, kuidas üks haigeveodis vaga tütarlaps nägi, et talle ulatatud hostia võttis imekauni lille kuju.⁷⁹ Huvitavamad teed mööda jõu-dis Caesariuseni lugu „auväärsest Liivimaa piiskopist”, kes nägi oma silmadega altartil Kristust. Piiskopi enda suust kuulis sellest imest esmalt Kölni toompraost Lambert, kes, nagu Caesarius täpsustab, „rääkis selle loo Oberpleiße kloostrilülemale ja tema rääkis mulle”. Väga tõenäoliselt tuleb selle imeteo tunnistajaks pidada piiskop Albertit, sest Caesariuse kinnitusel jutustas piiskop sellest episoodist Lambertile, kui „nad olid koos minemas keisri õukonda”.⁸⁰ Albert külastas nimelt 1207. aasta veebruaris Gelnhausenis Saksa kuninga Philippil (surn. 1208) õukonda ja sai endale Liivimaa tema käest lääniks.⁸¹ *Vita s. Engelberti*’s viitab Caesarius viimaks, et ühe kurdi ja lombaka tüdruku imelise ter-venemise juures oli teiste seas tunnistajaks „Liivimaa piiskopi kaplan”, kelle all võis

⁷⁵ DM X.25, kd. 2, lk. 243. B. P. McGuire on näidanud, et samasuguseid lugusid leiab rohkelt teistestki *exempla*-kogumikest, nagu nt. *Collectaneum exemplorum ac visionum Clarevallense* ja *Speculum Laicorum* (13. saj. lõpp), vt. B. P. McGuire. The Cistercians and the Rise of the Exemplum, lk. 235.

⁷⁶ DM XI.35, kd. 2, p. 297: *Haec mihi narravit Abbas Livoniae, asserens sibi recitate a praedicto Abbate.*

⁷⁷ DM XI.18, kd. 2, lk. 287: *Haec mihi relata sunt ab Abbate Livoniae, qui filius est domus supradictae.*

⁷⁸ Vt. E. Winkelmann. Des Magister Justinus ‘Lippiflorum’, lk. 481; F. von Keussler. Die Genealogie des Cistercienserklosters zu Dünamünde. – Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands, kd. 14 (1890), lk. 122–124; W. Schlüter. Beiträge zu den Zeugnissen, lk. 40–41, T. Grentrup. Der Zisterzienser Dietrich in der Altivländischen Mission. – Zeitschrift für Missionswissenschaft und Religionswissenschaft, kd. 14 (1956), lk. 265; L. Wirth-Poelchau. Caesarius von Heisterbach über Livland, lk. 490; B. Bombi. The Authority of Miracles, lk. 315.

⁷⁹ Libri I.21, lk. 44–45: *De puella, que sacramentum Dominici corporis sub tecto stramineo per spiritum recognoscens, sub nomine floris infirma requisivit et accepit.* Vt. F. T. Tubach. Index exemplorum, nr. 2646.

⁸⁰ DM IX.4, kd. 2, lk. 170: *Venerabilis Episcopus Livoniae et magister Lambertus Decanus sanctorum Apostolorum in Colonia, cum ante annos paucos simul ad curiam pergerent imperialem, et in via de scripturis sermocinarentur, etiam mentio habita est de corpore Domini. Decano in hoc sacramento efferente fidem Christianam, Episcopus respondit: Ego novi sacerdotem qui nuper oculis corporalibus Christum in altari vidit. A quo cum Decanus personam tanta visione dignam extorquere tunc non potuisset, ultima die quando separandi erat ab invicem Episcopus ei confessus est quia ipse esset. Haec idem Decanus retulit Praeposito Pleysensi, et ipse mihi.*

⁸¹ HCL X.17, lk. 47, vt. G. Gnegel-Waitschies. Bischof Albert von Riga, lk. 79.

Caesarius silmas pidada piiskop Alberti kaplanit Johannest.⁸²

Need Caesariuse kolmteist Liivimaaga seotud lugu on hinnaline tunnistus sellest, kuidas Dünamünde tsistertsilased ja hilisemad piiskopid olid võrdlemisi hästi lõimitud tsistertslaste võrgustikku, eriti Põhja-Saksamaa Vestfaali aladel, mis oli Liivimaa misjoni peamine tagala. Vähem värvikat, ent samuti väärtuslikku teavet tsistertslaste võrgustiku toimest teabe edastamisel Liivimaa kohta pakub meile samuti Trois-Fontaines'i Aubri maailmaajaloo kroonika.

Trois-Fontaines'i Aubri Liivimaa misjonist

Aubri teosega vahetame kohe žanri ja muutub vaadeldavate tekstide iseloom, sest erinevalt *exempla*-kirjandusest ei ole keskaja ajalookirjutusele iseloomulik afišeerida oma teabeallikaid ega üldjuhul liialdada üleloomulike sündmustega. Nagu eespool öeldud, järgib Aubri oma kroonikas ranget annalistlikku vormi, kus iga aasta taha on kogutud teateid maailma erinevais paigus toimunud oluliseimatest sündmustest, mis autorile teada. Suurem osa teabest on kopeeritud varasematest kroonikatest, ent autori kaasaegsete sündmuste osas on tuginetud enamasti suulistele allikatele. Liivimaa osas, nagu öeldud, pärineb kogu informatsioon misjoni ja ristisõja vahetutelt tunnistajatelt.

Esimest korda ilmub Liivimaa Aubri maailmakroonikas kaardile 1194. aastal seoses Bertoldi misjonitegevusega Liivimaal: „Neil päevil jutlustas paganatele Liivimaal, mis

asub Rootsi, Preisimaa ja Poola vahel, suure usinusega tsistertslaste ordu auväärne abt Bertold.” Aubri lisab, et Bertold nimetati teiseks Liivimaa piiskopiks pärast Meinhardit, kes suri märtrisurma.⁸³ Selles lühikeses teates peitub mitu huvitavat detaili. Esiteks tasub toonitada, et krooniku horisondile satub Liivimaa siis, kui sinna jõuab esimene mõjukas tsistertslasest misjonär. Teiseks on huvitav, et Aubri omistab Meinhardile märtrisurma, kuigi Läti Henriku kinnitusel suri too rahulikult oma surivoodil.⁸⁴ Kui aga vaadata seda märkust üldises kroonika kontekstis, siis märkame, et Aubri huvi märtrisurmade vastu on väga suur, nii et selle au osaliseks saavad näiteks pea kõik esimesed Liivimaa piiskopid (Meinhard, Bertold ja Theoderich), kusjuures viimase kahe märtrisurma mainitakse kroonikas koguni kahel korral. Viimaks torkab aga sissekandes silma Aubri valitud aasta, sest Bertold pühitseti piiskopiks alles 1197. aastal ja Aubri on ainus, kes kinnitab, et Bertold alustas oma misjonitööd Liivimaal juba mõned aastad varem.⁸⁵ Aubri hea informeeritus võiks seega viidata Bertoldi abilisele Theoderichile, kellega Aubril oli korduvalt võimalus Liège'is kohtuda, nagu eespool öeldud. Samas pole muidugi võimatu, et tegemist on lihtsalt hilisemate sündmuste paigutamisega varasemasse aega, nagu Aubri kroonikas sagedane.

Järgmine sissekanne Liivimaa misjonist pärineb 1201. aastast, mil Aubri teatab Bertoldi märtrisurmast ja tema järglase Alberti määramisest uueks piiskopiks. Viimase kohta lisab kroonik, et ta „alustas uue Riia-nimelise linna ehitamist ja asutas tsis-

⁸² Vita sancti Engelberti, lk. 314, vrd. L. Wirth-Poelchau. Caesarius von Heisterbach über Livland, lk. 491. Pole ka võimatu, et tegemist võis olla hoopis piiskop Theoderichi kaplani Wesseliniga, endise Marienfeldi kloostrimunga ja Theoderichi hilisema järglasega piiskopi järel. Sellega seoses pole huvitusest märkida, et ürikuliselt on teada Wessolini külaskäik Heisterbachi kloostrisse 28.01–07.02.1227, mil ta pühitses sisse mitu kloostrikiriku altarit. Vt. F. G. von Bunge. Livland, die Wiege der Deutschen Weibischöfe, lk. 34.

⁸³ Albrici Chronica, lk. 872, *sub anno* 1194: *Hiis diebus in Livonia, que est inter Sueciam et Pruciam et Poloniam, quidam abbas venerabilis, Bertoldus nomine, Cisterciensis ordinis Christum predicabat paganis cum omni instantia; qui etiam secundus factus episcopus post Maynardum, qui fuit ex regularibus et primus predicaverat in illa provincia, diu perseveravit et postmodum interfectus martirium promeruit.*

⁸⁴ HCL I.14, lk. 7.

⁸⁵ Vt. B. U. Hucker. Die Zisterzienserabt Bertold, Bischof von Livland, und der erste Livlandkreuzzug. – Studien über die Anfänge der Mission in Livland, toim. M. Hellmann. Sigmaringen, 1989, lk. 43.

tertslaste kloostrit”.⁸⁶ Siingi tuleb niisiis tähele panna, et Aubri jaoks ületab uudisekännise ennekõike Alberti panus Dünamünde kloostrit rajamisse, mis osutab ühtlasi n.-ö. tagantjärele tarkusele, sest kloostrit rajamine algas sissekandest alles kolm-neli aastat hiljem. Valitud aasta tundub seda meelevaldsem, et Albert pühitseti piiskopiks juba 1199. aasta kevadel ja Riia linna asutamisest teatab Henriku kroonika 1200. aastal.⁸⁷ Samas on selge, et Aubri koondab kroonikas mitmel puhul ühe aasta alla kokku pikema perioodi sündmused, nii et tema kronoloogiat ei tule käsitada liiga rangelt.

Uuesti pälvib Läänemere idakaldal toimuv krooniku tähelepanu 1207. aasta sissekandes. Alustuseks tutvustab Aubri esmakordselt oma kroonikas misjonikäiku Preisimaal, keskendudes vaid tsistertslaste tegevusele. Ta mainib Łekno kloostrit abti Gottfriedi ja munk Philippi misjonireisi Preisimaale, viitab Philippi märtrisurmale ja kirjutab, et Gottfried nimetati esimeseks Preisimaa piiskopiks; tema järel sai aga piiskopiks teine tsistertslane Christian.⁸⁸ Kohe järgmiseks pöördub Aubri pilk Liivimaale. Sissejuhatuses kordab ta uuesti üle eelmises sissekandes kirjutatu, mainides piiskop

Bertoldi märtrisurma ja seda, et temale järgnes Bremeni toomherra Albert, „hea ja jumalakartlik mees”, kes hakkas rajama Riia linna. Seejärel tutvustab Aubri aga kroonika lugejatele uut tsistertslasest tegelast – Lippe Bernhardit: „Temaga [Albertiga – M. T.] liitus jutlustamises imeväärne ja kõrgest soost mees krahv Lippe Bernhard Vestfaalist, kellest sai Dünamünde ehk Püha Nicolause suudme kloostrit teine abt; hiljem pühitseti ta esimeseks semgalite piiskopiks.”

Kuid Aubri tähelepanu osaliseks said samuti Bernhardi pojad: „Tal oli kolm piiskopist poega, Bremeni peapiiskop Gerhard, Utrechti piiskop Otto ja Paderborni piiskop Bernhard.”⁸⁹ Lippe Bernhardi perekond pälvib korduvalt kaasaegsete tähelepanu selle poolest, et kõik selle liikmed, v. a. noorim poeg Hermann II, tegid kõrget vaimulikku karjääri. Lisaks kolmele nimetatud piiskopile, sai neljandast pojast Dietrichist Deventeri toompraost, samas kui Bernhardi kuuest tütrest koguni neljast said abtissid.⁹⁰ Torkab silma, et Aubri nimetab Bernhardit krahviks, kuigi Liivimaale jõudes oli ta maisele elule juba mõne aja eest selja keeranud. Samuti ruttab Trois-Fontaines'i kroonik taas sündmustest ette, sest 1207. aastal jäi veel neli

⁸⁶ Albrici Chronica, lk. 879, *sub anno 1201: In Livonia martirizato episcopo Bertoldo succedit ei quidam venerabilis clericus, nomine Albertus, qui civitatem novam edificare cepit, que dicta est Riga, et unam abbatiam ordinis Cisterciensis instituit.*

⁸⁷ HCL IV.5, lk. 14.

⁸⁸ Albrici Chronica, lk. 887, *sub anno 1207: De principio christianitatis in Prutia: Abbas Godefridus de Luckina in Polonia cum monacho suo Philippo Wisselam fluvium, paganos dividendum et christianos, transivit et Pruthenim paulatim predicare incipiens, ducem Phalec ad fidem convertit et postmodum fratrem eius regem Sodrech. Monachus Philippus ibi martirizatus est; et abbas Godefridus primus fuit episcopus regionis illius, et post eum fuit quidam episcopus nomine Christianus.*

⁸⁹ Albrici Chronica, lk. 887, *sub anno 1207: In Livonia Bertoldus secundus episcopus martirio coronatur; cui succedit in episcopatu clericus quidam Bremensis, vir bonus et Deum timens, nomine Albertus, qui civitatem firmavit. Eidem associatus est in predicatione vir mirabilis et nobilis comes Bernardus de Lippa in Westfalia, qui factus est abbas de Dunamunde, id est de portu beati Nicholai, secundus; postmodum ordinatur primus Selonensis episcopus. Iste tres filios habuit episcopos, videlicet archiepiscopum Gerardum Bremensem et episcopum Ottonem Ultraiectensem et episcopum Bernardum Padeburnensem.*

⁹⁰ Bernhardi vaimulik dünastia pälvib nt. ka Stade Alberti tähelepanu, kes kirjutab oma kroonikas 1218. aastal „imelisest asjast” (*mira res*), kui Utrechti piiskop Otto pühitseb Zemgale piiskopiks omaenda isa, misjärel pühitsevad mõlemad koos Bremeni peapiiskopiks Bernhardi teise poja Gerhardi, kes omakorda pühitseb Paderborni piiskopiks oma venna Otto. Vt. Annales Stadenses auctore Alberto, ed. J. M. Lappenberg. Monumenta Germaniae Historica Scriptorum, kd. 16. Hannover, 1859, lk. 360, *sub anno 1218*. Lippe Bernhardi piiskoplikul perekonnal peatub aga niisamuti 1220. aasta paiku valminud Laoni anonüümne kroonika: Chronicon universale anonymi Laudunensis. Monumenta Germaniae Historica Scriptorum, kd. 25. Hannover, 1882, lk. 455, *sub anno 1213*.

aastat Bernhardi randumiseni Riias, tema pühitsemiseni Zemgale piiskopiks kulus aga veel üksteist aastat.

Kroonika lehekülgedel kulub aga veel kaheksa aastat, et Aubri pööraks uuesti tähelepanu misjoni käekäigule Liivimaal. *Sub anno* 1215 teatab ta esmalt, et „Liivimaal suri märtrisurma isand Theoderich, Eestimaa esimene piiskop”. Seejärel peatub ta Theoderichi järeltulijatel, esitades väärtuslikku teavet uue kristliku koloonia esimeste piiskopkondade kujunemise kohta. Aubri kirjutab, et Theoderichile järgnesid magister Hermann, „esimene Ugandi (*Ogonia*) piiskop”, ja Pforte kloostri prior Gottfried, „mereäärse piirkonna ja Saaremaa piiskop” (*episcopus circa maritima et Osilie insule*). Seejärel lisandusid neile Revala piiskop Wesselin ja Virumaa piiskop Ostrad.⁹¹ Selle kiretu loetelu taga peitub tegelikult Riia ja Lundi tõsine võitlus võimu pärast Eestimaal, mis sai alguse taanlaste sõjaretkega Tallinna alla 1219. aastal.⁹² Mäletatavasti hukkus Eestimaa piiskop Theoderich 1219. aasta juunis peetud lahingus, mispeale määras kuningas Valdemar Theoderichi järeltulijaks kaplan Wesselin, kelle paavst kinnitas 19. märtsil 1220 Revala piiskopiks.⁹³ See samm ei meeldinud aga sugugi Riia piiskopile Albertile, kes nimetas vastukäiguna Eestimaa piiskopiks oma venna Hermann, Püha Pauluse benediktlaste kloostri abti Bremeni lähedal. Alberti käigule reageeris Valdemar omakorda sellega, et sulges Lübecki sadama ega võimaldanud vastsel piiskopil ja uutel ristsõdijatel kahe aasta

vältel Liivimaale sõita. Piiskop Hermannil ei jäänud viimaks muud üle, kui minna kokkuleppele Valdemariga ning 1224. aastal sai ta enda piiskopkonnaks Ugandi Lõuna-Eestis, kus ta valis oma keskuseks Tartu.⁹⁴ Blokaadi kestel jätkas aga Taani Eestimaa valduste asehaldur Lundi peapiiskop Anders Sunesen positsioonide kindlustamist, liites 1220. aastal Revala piiskopi Wesselin valdustega Harjumaa kihelkonnad ja pühitsedes Järva- ja Virumaa piiskopiks taanlase Ostradi (surn. pärast 1227).⁹⁵ Gottfriedi nimetamist Saare-Lääne piiskopiks mainib Aubri teadaolevalt kirjasõnas üldse kõige esimesena, kusjuures tõenäoliselt ei astunud Gottfried ametisse mitte enne 1227. aastat, kui Saaremaa oli sakslaste poolt lõplikult allutatud.⁹⁶

Järgmine sissekanne Liivimaast on lühike ja mõneti ootamatu: uuesti teatatakse meile ühe lausega, et 1221. aastal „suri Liivimaal Kristuse nimel märtrina Eesti piiskop Theoderich”.⁹⁷ Arvestades Aubri võimalikku tutvust Theoderichiga ja tema kiindumust märtrisurmadesse, ei ole see hilinemisega edastatud vana teada siiski üllatav. Sealjuures võib etteruttavalt mainida, et hetkeks ilmub Theoderich veel kord kroonika lehekülgedele, seda 1232. aastal seoses Aulne'i Baudouini ja Mõõgavendade ordu konfliktiga. Mõneti ootuspäratult ei osuta Aubri aga ühelgi juhul Theoderichi endisele kuuluvusele tsistertslaste ordule.

Ülejäänud kroonika Liivimaad puudutavad sissekanded pärinevad suure tõenäosusega kõik Aulne'i Baudouini suust, kes nime-

⁹¹ Albrici Chronica, lk. 902, *sub anno* 1215: *In partibus Livonie martirizatus est dominus Theodericus, primus episcopus Estonie, cui successerunt duo, magister Hermannus primus episcopus Ogonie et Godefridus, prior de Porta, episcopus circa maritima et Osilie insule. Postea additi sunt alii duo Wescelo episcopus Rivalie et unus de Dacia Ostradus episcopus Wironie.*

⁹² Vt. ülevaatlilikult F. Benninghoven. Der Orden der Schwertbrüder, lk. 157–158, 248–250, S. Vahtre. Muinasaja loojang Eestis. Vabadusvõitlus 1208–1227. Tallinn, 1990, lk. 138–46; A. Vunk. Saare-Lääne piiskopkonna kujunemisloost 1211–1251. – Saare-Lääne piiskopkond. *Bistum Ösel-Wiek*, toim. Ü. Paras. Haapsalu, 2004, lk. 40–45; J. H. Lind, C. S. Jensen, K. V. Jensen, A. L. Bysted. Taani ristsõjad, lk. 222–238.

⁹³ HCL XXIII.2, lk. 156; LUB I, nr. 49, vg. 53.

⁹⁴ HCL XXIII.11, lk. 168; XXVIII.1–2, lk. 199–201.

⁹⁵ HCL XXIV.2, lk. 170–172.

⁹⁶ N. Busch. Geschichte und Verfassung des Bistums Ösel bis zur Mitte des vierzehnten Jahrhunderts. Teil I: Geschichte des Bistums bis 1337. – N. Busch. Nachgelassene Schriften, toim. L. Arbusow (Riga, 1934), lk. 8–10.

⁹⁷ Albrici Chronica, lk. 912, *sub anno* 1221: *Theodericus Estonie episcopus martirizatur in Livonia pro Christo.*

liselt leiab kroonikas esimest korda mainimist 1225. aasta sissekandes seoses Konstantinopoli kuninga Baudouin II ümber toimunud tülidega.⁹⁸ 1228. aasta juures mainib Aubri, et Preisimaale saadeti paavsti legaati Modena piiskop Guglielmo, kes „meelitas mitte jõu, vaid oma nutikuse ja tarkusega usu poole palju paganaid ning õppis suuremas osas ära nende keele”. „Peale selle,” teab Aubri väita, „tõlkis ta suure pingutusega nende barbaarsete keelde grammatikakunsti põhialuse, s. t. Donatuse.”⁹⁹

Nagu teame, kinnitas paavst Honorius III Guglielmo esimest korda oma legaadiks Liivi- ja Preisimaale 1224. aasta 31. detsembril ning järgmise aasta kevadel jõudis legaati suure saatjaskonnaga Riiga.¹⁰⁰ Tema esimene missioon sai läbi 1226. aasta lõpul, ent juba 1228. aasta lõpul või 1229. aasta alguses sõitis ta paavsti uuel lähetusel Preisimaale.¹⁰¹ Guglielmo tegevusest Preisimaal on andmeid võrdlemisi vähe, mistõttu on Aubri tunnistus väga oluline, isegi kui meil pole võimalik selle tõsikindlust kontrollida. Tagasi Rooma kuuriasse sõitis Guglielmo 1229. aasta lõpul, veetes Preisimaal umbes ühe aasta.

Aubri viimased kolm sissekannet Liivimaal toimuvast on kõik seotud piiskopi Alberti surma järel puhkenud võimuvõitlusega, mille keskne tegelane on Aulne'i Baudouin. Esmalt teatab Aubri *sub anno* 1229, et pärast Riia piiskopi Alberti surma Liivimaal pürgisid tema järglaseks kaks kandidaati.¹⁰² Tsistertslasest krooniku andmed on täpsed, sest pärast Alberti surma 1229. aasta 17. jaanuaril puhkes tõepoolest tüli

Aulne'i tsistertslaste kloostri varemed tänapäeval.

tema aujärje pärast. Kui Riia toomkapiitel valis uueks piiskopiks Magdeburgi toomherra Nicolause, siis Bremeni peapiiskop, kes soovis uuesti kehtestada Riia üle oma metropoliitõigusi, määras samasse ametisse Bremeni toomherra Albert Suerbeeri. Kuna mõlemad osapooled apelleerisid Rooma paavstile, siis andis 1230. aasta aprillis paavst Gregorius IX, nagu siinse artikli esimeses osas juba mainitud, asja lahendada oma legaadile San Nicola *in carcere* Tulliano kardinaldiakon Ottole, kes delegeeris selle ülesande aga edasi Aulne'i mungale Baudouinile. Aasta hiljem kirjutab Aubri oma kroonikas, et kardinal Otto oli sõitnud Taani ja otsustanud lõpetada Liivimaa võimutüli, kinnitades Riia piiskopiks Magdeburgi toomherra Nicolause.¹⁰³ Teadaolevalt pühitsetigi Nicolaus Riia uueks piiskopiks 1231. aasta kevadel ning sama aasta juunis jõudis vastne piiskop oma ülemere valdusesse. Seevastu ei maini Aubri, et Nicolause saabumine Riiga tegi lõpu Baudouini esimesele missioonile paavsti aselegaadina

⁹⁸ Samas, lk. 916, *sub anno* 1225.

⁹⁹ Samas, lk. 921, *sub anno* 1228: *In Prutia vero, que est ultra Poloniam et ultra Pomeraniam, episcopus Mutinensis Guilelmus, missus a papa legatus, ingenio et sapientia sua, non fortitudine multos paganos ad fidem attraxit, et linguam eorum ex magna parte didicit. Insuper principium artis grammatique, videlicet Donatum, in illorum barbaram linguam cum maximo labore transtulit. Erant autem hoc anno in illis partibus quinque tantummodo provincie paganorum acquirende, ista videlicet de qua agitur Prutia, Curlandia, Letonia, Withlandia et Samlandia.*

¹⁰⁰ LUB I, nr. 69, vg. 73–75; HCL XXIX.2, lk. 208.

¹⁰¹ Vt. G. A. Donner. Kardinal Wilhelm of Sabina, Bischof von Modena 1222–1234. Päpstlicher Legat in den nördlichen Ländern († 1251). Helsinki, 1929, lk. 147–156.

¹⁰² Albrici Chronica, lk. 925, *sub anno* 1229: *In Livonia mortuo episcopo Rigensi Alberto facta est electio bifaria.*

¹⁰³ Samas, lk. 927, *sub anno* 1230: *Cardinalis Alemannie dominus Otto fuit in Dacia et dissensionem, que in electione Rigensis episcopi emerserat in Livonia, perfecte determinavit, ita quod illum, qui eligebatur ex parte Bremensis capituli, cassavit et Nicholaum de Medeborch canonicum electum confirmavit.*

Liivimaal, mispeale sõitis Baudouin Rooma, et taotleda paavstilt uusi ja suuremaid volitusi Liivimaal tegutsemiseks. Sellest käigust ja Baudouini tülist Mõõgavendade orduga kirjutab Aubri oma viimases ja kõige pikemas sissekandes misjonikäigust Läänemere idakaldal. Väga tõenäoliselt Baudouini enda tunnistusele tuginedes, kirjeldab Aubri, kuidas endine Aulne'i tsistertslane paljastas Rooma kuurias Mõõgavendade ordu kõlvatut ja jõukat, „ilma seaduse ja reeglita” elu, mida püüti varjata Templirüütlite reegli välise täitmisega. Huvituseta pole tõik, et Mõõgavendade ordu asutamise kahtlane au omistatakse kroonikas Theoderichile, kinnitades nõnda Läti Henriku varasemat informatsiooni.¹⁰⁴ Selle tunnistuse peale kinnitas paavst Baudouini Zemgale piiskopiks ja „kogu Liivimaa legaadiks”.¹⁰⁵ Kuidas Baudouini uus missioon Liivimaal õnnestus, sellest Aubri rohkem ei kirjuta, küll aga lõpetab ta oma sissekande lühikese ülevaatega Zemgale piiskopkonna ajaloost, nimetades ära Baudouini kaks eelkäijat, Lippe Bernhardi ja Lamberti (surn. 1231), ning keskajal populaarse libaetümoloogia valdkonda jääva kirjeldusega semgalite pärinemisest Antiik-Rooma aegadest.¹⁰⁶

Liivimaa teated katkevad Aubri kroonika üheksa aastat enne seda, kui jääb pooleli kroonika ise. Tõenäoliselt tuleb põhjuseks pidada seda, et Aubri viimane (ja pole võimatu, et esimene) kohtumine Baudouiniga

toimus 1232. aastal, kui vastne Zemgale piiskop peatus lühiajaliselt Liège'is. Seejärel minetas Aubri ligipääsu Liivimaad puudutavale teabele, kroonika kirjutamine lõppes aga enne, kui oleks tekkinud kontakt uue infoallikaga.

Kokkuvõtteks

12. sajandi keskpaiku võttis esialgse kuu tsistertslaste ordu rahvusvaheline võrgustik, mida võib pidada esimeseks sedavõrd ulatuslikuks ja efektiivseks kommunikatsioonisüsteemiks Euroopa ajaloos. Paavstivõimu algatusel rakendati see kiiresti kasvav ja tihenev võrgustik võrdlemisi varakult ristisõjaliikumise teenistusse. Tsistertslastest said kuni 1230. aastateni ühed peamised ristisõja ja misjoni jutlustajad kristlaskonna erinevatel piirialadel, kuni selle ülesande võtsid üle uued kerjusordud – ennekõike dominiiklased ja frantsisklased.

Tsistertslaste võrgustik laienes koos ristisõjaliikumisega kiiresti Läänemere suunal ja ulatus 13. sajandi alguses Liivimaale. Esimesed tsistertslased jõudsid sinna juba 12. sajandi viimastel kümnenditel, kohe misjoni alguses, ent ordu institutsionaalne kohalolu sai alguse 13. sajandi esimestel aastatel, kui rajati Dünamünde klooster Riia lähedale. Kuigi pole põhjust alahinnata Liivimaa tsistertslaste kohapealset tähtsust uue Issanda

¹⁰⁴ HCL VI.4, lk. 18.

¹⁰⁵ Albrici Chronica, lk. 930, *sub anno 1232: Dominus Balduinus de Alna, ad partes Livonie a cardinali Ottone transmissus, quibusdam terris paganorum in magna quantitate acquisitis revertitur, veniensque ad curiam Romanam invenit ibi quosdam adversarios suos, qui se vocabant milites Dei. Isti ab episcopo Theoderico primo fuerunt instituti, et cum dicant se Templariorum ordinem tenere, in nullo tamen subiciuntur Templariis, sed cum sint mercatores et divites et olim a Saxonia pro sceleribus banniti, iam in tantum excreverunt, quod se posse vivere ei sine lege et sine rege credebant. Cum itaque dominus Balduinus significasset domno pape que facta sunt, constitutus est episcopus Semigallie et legatus totius Livonie.*

¹⁰⁶ Samas, lk. 930, *sub anno 1232: Primus episcopus Selonie fuit dominus Bernardus, secundus Lambertus, tertius dominus Balduinus predictus, et vocatur episcopus Semigallie. Cur Semigallia dicatur illa terra, revolve historiam Brenni et Beli et Senonensium Gallorum, qui capta Roma Senam veteram et Senegalliam et quasdam Italiae civitates edificaverunt. Horum quidam per mare Adriaticum et per brachium sancti Georgii mare Ponticum intraverunt, inde per fluvium Nepre iuxta Russiam quandam provinciam obtinuerunt, quam Semigalliam vocaverunt, et talis est concordia novorum et veterum. On huvitav märkida, et semgalite antiiksetele juurtele osutab samuti Inglise frantsisklane Bartholomaeus Anglicus oma entsüklopeedias *De proprietatibus rerum* (u. 1245), vt. M. Tamm. „Oma” ja „võõras” keskaja kultuuris. Ida-Baltikumi kirjeldus Bartholomaeus Anglicuse entsüklopeedias *De proprietatibus rerum* (u. 1245). – Keel ja Kirjandus 2003, nr. 9, lk. 660, 663.*

istanduse pööramisel ja vallutamisel, siis vähemalt sama suurt tähelepanu väärrib nende tegevus väljaspool uut kolooniat – ristisõja jutlustamine, misjonäride värbamine ja – *last, but not least* – Liivimaa sündmuste vahendamine laiemasse ringi.

On selge, et ristisõda Liivimaal jäi teiste suuremate sõjatandrite varju: Neljas ja Viies ristisõda, Albilaste ristisõda, Hispaania *Reconquista*. Seega oli tsistertslaste võrgustikul väga oluline roll, et aidata veidigi hoida Liivimaad Euroopa õpetatud publiku jaoks „pildi peal”. Õigupoolest oli see roll isegi laialt ulatuslikum, sest Liivimaa-nimeline piirkond alles vajas 13. sajandi esimestel kümnenditel kristlaskonnas teadvustamist. Selle suure töö ulatust ja edu on selle suulise iseloomu tõttu aga tänapäeval väga raske rekonstrueerida ja hinnata. Mõningasi võimalusi pakuvad selleks aga siiski kaks hinnalist tunnistust 13. sajandi esimestest kümnenditest, Heisterbachi Caesariuse ja Trois-Fontaines'i Aubri teated misjonist Liivimaal.

Caesariuse ja Aubri teadete iseloom on ära määratud žanrist, milles need on esitatud. Sealjuures pole huvituseta, et suulisel teel liikunud informatsioon Liivimaa misjonist on fikseeritud kahes 13. sajandi alguse tsistertslaste kõige populaarsemas žanris: imelugude kogumikus ja maailmakroonikas. Lähtuvalt oma huvist on Caesarius kogunud ja talletanud vaid neid juhtumeid Liivimaalt, mida on võimalik esitada imeloona. Vaatamata valitud žanri stereotüüpsele sunnile, esitavad Caesariuse jutustused kummatigi unikaalset teavet kristianiseerimise varasest faasist ja kajastavad Liivimaa tsistertslaste aktiivset osalust ordu suhtlemisringis. Caesariuse panus on aga seda suurem, et tema teoseid, eriti *Dialogus miraculorum*'it, tabas juba kaasajal suur menu, nii et ta teated Liivimaa misjonist jõudsid võrdlemisi kiiresti väga laia ringi. Eri-nevalt Caesariusest ei ole Aubri tähelepanu pööratud mitte imelistele juhtumitele Liivimaal, vaid pigem tsistertslaste tähtsuse toonitamisele jumalasõna jutlustamisel ja nende suurtele ohvritele (terve rida märtreid). Kesk-aegele kroonikule iseloomulikult huvitavad Aubrid ennekõike valitsejate vahetumine ja

võimukonfliktid, mistõttu pakub tema kroonika väärtuslikku teavet piiskopivõimu kujunemisest Liivi- ja Eestimaal. Loomulikult on Aubri annalistlikud sissekanded osaliselt tema informantide nägu, sest ligemale kolmandiku osas Liivimaad puudutavast teabest on Trois-Fontaines'i kroonik keskendunud oma orduvenna Aulne'i Baudouini seiklustele.

Mõistagi puudub meil võimalus hinnata, kui esinduslikud on Caesariuse ja Aubri kirjalikud teated Liivimaa misjonist. Kas need moodustavad tollasest suulisest kommunikatsioonist vaid jäämäe veepealse osa või piirdusidki liivimaalaste kontaktid nende kahe tsistertslastest kirjamehega? Arvestades meie üldisi teadmisi tsistertslaste keskaegsest kommunikatsioonivõrgust ja selle efektiivsusest, pean ise tõenäolisemaks siiski esimest võimalust.

Artikkel on valminud ETF grandii 7129 toel.

Artikli aluseks on kaks ingliskeelset publikatsiooni: M. Tamm. Communicating Crusade: Livonian Mission and the Cistercian Network in the Thirteenth Century. – Ajalooline Ajakiri, nr. 3/4 (2009), lk. 341–372; M. Tamm. Livonian Crusade and the Cistercian Stories in Early Thirteenth Century. – A Storm Against the Infidels. Crusading in the Iberian Peninsula and the Baltic Region in the Central Middle Ages, toim. I. Fonnesberg-Schmidt, T. K. Nielsen. Turnhout, 2010 (ilmumas).

Marek Tamm

(1973)

Lõpetanud Tartu Ülikooli ajaloo osakonna (1998). Magistrikraadi kaitsnud Pariisis *École des Hautes Études en Sciences Sociales*'is (1999), doktorikraadi Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituudis (2009). Kultuuriteaduste dotsent TLÜ Eesti Humanitaarinstituudis ja keskajauuringute vanemteadur TLÜ Ajaloo Instituudis. Peamised uurimisvaldkonnad: Eesti ja Euroopa ajalugu 12.–13. sajandil, ajalookirjutuse ajalugu ja teooria.